

مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

از مجموعه «گزارش‌های بین‌المللی
آموزش عالی و بحران کرونا (۷)»

تدوین و نگارش
الهام حبیبی

تاریخ انتشار
۳۰ مهر ۱۳۹۹

نحوه مواجهه نظام آموزش عالی کشورهای منطقه MENA با بحران ویروس کرونا

جریان کرونا ویروس در خاورمیانه و شمال آفریقا موسوم به منطقه MENA از اول فوریه ۲۰۲۰ آغاز شد. تا ۲۶ ماه مارس، به ترتیب ایران، عربستان سعودی، قطر، امارات متحده عربی، کویت و مصر جزء کشورهای پرخطر در منطقه بودند. این گزارش به بررسی نحوه مواجهه نظام آموزش عالی این منطقه با بحران کوید ۱۹ می‌پردازد. از منابع اطلاع‌رسانی اینترنتی برای گردآوری اطلاعات مربوطه استفاده شده است. پاندمی کوید ۱۹ نظام آموزش عالی منطقه را تا حد زیادی تحت تأثیر قرار داده است. با شیوع پاندمی و تعطیلی دانشگاه‌ها و دیگر مؤسسات نظام آموزش عالی، گذار به نظام آموزش از راه دور و نحوه بکارگیری استراتژی‌ها و ابزارهای جدید آموزشی تکنولوژی محور به معیاری برای آزمودن سرعت عمل و میزان اثربخشی، سطح توسعه‌یافتگی، نحوه مدیریت بحران دانشگاه‌ها و دیگر مؤسسات آموزش عالی در برابر این رخداد ناگهانی و بی‌سابقه تبدیل شده است.

آموزش عالی منطقه MENA

کشورهای ایران، مراکش و مصر قرار دارند. به‌رغم برخورداری از این میراث باشکوه، نظام آموزش عالی منطقه با چالش‌های بسیاری از جمله فقدان منابع مالی لازم، توسعه‌نیافتگی، بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، ناتوانی در جذب و حفظ استعدادهای منطقه، نابرابری‌های گسترده و بی‌ثباتی‌های سیاسی مواجه بوده است که اخیراً همه‌گیری کوید ۱۹ نیز بیشتر بر وخامت اوضاع افزوده است.

تولیدکنندگان و صادرکنندگان اصلی نفت محسوب می‌شوند. اخیراً نظام آموزش عالی نقش مهمی را در توسعه منطقه MENA به‌عنوان خدمتی رو به رشد و عاملی کلیدی در تنوع‌بخشی به اقتصاد و رهایی‌بخشی آن از اتکای صرف به منابع انرژی به‌ویژه نفت بر عهده داشته است. جالب آنکه این منطقه سنت و فرهنگی غنی در آموزش و یادگیری دارد و به لحاظ تاریخی قدیمی‌ترین دانشگاه‌های جهان در

منطقه MENA به لحاظ جغرافیایی دربرگیرنده کشورهای عربی حوزة خلیج‌فارس، ایران، عراق، فلسطین، اسرائیل، سوریه، اردن، لبنان، مصر، لیبی، یمن، تونس، الجزایر و مراکش است. این منطقه از نظر ساختار و ویژگی‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، جغرافیایی، امنیتی و همچنین مذهبی بسیار متنوع و چندپاره است. بسیاری از کشورهای منطقه (بجز مصر، تونس و فلسطین) از

مواجهه دانشگاه‌های منطقه با بحران کرونا

در حالی که بیشتر کشورهای منطقه MENA از دانشگاه‌های آموزش از راه دور برخوردارند و برخی از دانشگاه‌های خصوصی منطقه هم از قبل سرمایه‌گذاری‌هایی در توسعه پلت‌فرم‌ها و تولید محتوای الکترونیکی، برای آموزش و یادگیری آنلاین داشته‌اند، اما بدنبال شیوع پاندمی، اکثر کشورها و دانشگاه‌های عمومی منطقه با ایجاد این ضرورت ناگهانی در فراهم‌سازی دوره‌های آموزشی و یادگیری آنلاین در سطح گسترده دچار چالش جدی شده‌اند. وقوع این بحران، دانشگاه‌ها را مجبور به اتخاذ رویکردهای جدید آموزشی به‌طور سریع و اورژانسی کرده که در حقیقت باید بسیار قبل‌تر، به‌نحوی مقتضی، سنجیده شده و مناسب به‌کار گرفته می‌شدند. در این بخش به برخی از شایع‌ترین مشکلات و چالش‌های کلی پیش‌آمده برای نظام آموزش عالی منطقه در دوران همه‌گیری کوید ۱۹ اشاره خواهد شد:

عدم برخورداری از آمادگی لازم و کاهش کیفیت آموزشی و یادگیری

در گذار سریع به آموزش آنلاین، بسیاری از اساتید از آمادگی‌های حرفه‌ای لازم در سازواری اصولی با تغییرات پیش‌آمده برخوردار نبودند. در واقع، اساتید یا دانشجویانی که در دوره‌های آموزشی سنتی پرورش یافته‌اند، ممکن است ارائه و یادگیری آموزش آنلاین را فرآیندی دشوار و نامطلوب در نظر گیرند؛ چرا که یادگیری رودررو فرهنگ آموزشی غالب در منطقه MENA محسوب می‌شود. گفتنی است که نسل دیجیتال عرب به‌ندرت از اینترنت برای مقاصد آموزشی بهره‌گرفته است؛ علت این قصورانه در فقدان علاقه و تمایل این نسل به استفاده از ابزارهای آموزشی تکنولوژی محور، بلکه باید در بخش آموزشی دانست که تاکنون به نحوی مقتضی، دسترسی و

محتوای دیجیتالی مناسب که این قشر خواهان آن بوده را فراهم نیاورده است (صباغ و همکاران، ۲۰۱۲). بنابراین بسیاری از اساتید دانشگاه‌ها از مهارت‌ها و سوادهای دیجیتالی لازم برای برگزاری دوره‌های آموزشی آنلاین برخوردار نیستند. برخلاف مهارت‌های دیجیتالی، سواد دیجیتالی به یادگیری بعد فنی ابزارهای دیجیتالی مربوط نمی‌شود، بلکه بیشتر درباره جنبه‌های احساسی، اجتماعی و ماهیت نسبی استفاده از ابزاری مشخص برای هدفی درست و در زمان مناسب است؛ همچنین سواد دیجیتالی مرتبط با آگاهی داشتن از این است که گاهی برای تحقق منظور خود، نیازی به استفاده از فناوری‌های خیلی پیچیده نداریم، بلکه می‌توانیم به ابزار-های ساده مثل ایمیل یا تماس تلفنی هم بسنده کنیم. به عبارت دیگر، در حالیکه

مهارت‌های دیجیتالی بیشتر بر چگونگی بکارگیری ابزار دیجیتالی مشخصی دلالت دارند؛ سواد دیجیتالی سوالات عمیق‌تری را درباره چرایی، زمان و زمینه مناسب، مقاصد و تبعات کاربست آن ابزار مطرح می‌کند. به‌طور مثال سوالاتی نظیر اینکه چرا بکارگیری این ابزار خاص در مقایسه با دیگر ابزارهای دیجیتالی در شرایط و زمینه مورد نظر مناسب‌تر است؟ بکارگیری آن برای کدام مخاطبان بهتر است؟ کاربست آن چه تبعاتی را به همراه دارد؟ چگونه می‌توان از ابزار دیجیتال مخصوصی برای تحقق اهداف مدنی، نوآرانه، فرهنگی، تعلیمی، ارتباطی، سازنده و یا اطمینان‌بخش بهره گرفت، و سوالاتی از این قبیل.

بهرتر است اساتید در برگزاری دوره‌های آموزشی آنلاین در مدت شیوع بیماری همه‌گیر کرونا و ویروس، از

را معلوم می‌کنند. بنا به گفته یکی از استادان علوم کامپیوتر و ریاضیات در دانشگاه علم و صنعت ملک عبدالله (عربستان)، راهبرد دیگری در شناسایی هویت افراد شرکت‌کننده در آزمون بر اساس شدت ضربه شخص بر روی کیبورد رایانه وجود دارد که باید با امتحانات قبلی همان فرد مطابقت داشته باشد؛ یا به‌طور مثال نرم‌افزاری وجود دارد که از طریق دوربین کامپیوتر (وب‌کم) شخص آزمون‌دهنده را تحت نظارت قرار می‌دهد و به‌طور هم‌زمان مانع از عملکرد جستجوگر رایانه در مدت برگزاری امتحان می‌شود. در واقع نیاز به تکنولوژی‌های احراز هویت در آزمون‌های آنلاین دانشگاه‌ها، شور و هیجانی مثل تب استخراج طلا در میان شرکت‌های نرم‌افزاری جهان ایجاد کرده است. به‌کارگیری چنین نرم‌افزارهایی با اعتراض و مخالفت بسیار شدید دانشجویان مواجهه شده است؛ چراکه این‌گونه اقدامات به نقض حریم شخصی آنها انجامیده و فشار مضاعفی را به دانشجویان در هنگام امتحان تحمیل می‌کنند. بنابراین، بسیاری از دانشگاه‌ها از اعضای هیأت علمی خود خواسته‌اند تا از شیوه‌های جایگزین برای ارزیابی سطح یادگیری دانشجویان، مثل امتحانات شفاهی یا تعیین پروژه‌های دانشجویی (مانند مقاله‌های علمی، مروری بر ادبیات، ارائه گزارش یا تحلیل فیلم) استفاده کنند. برخی هم به اساتید دانشگاهی توصیه کرده‌اند تا به‌منظور کاهش احتمال تقلب و تبدیل آن به امری دشوار، در هنگام برگزاری امتحانات آنلاین، سوالاتی را انتخاب و مطرح کنند که نیازمند تأمل و بازانديشي فكري دانشجو هستند (الفنار، ۲۰۲۰ ب).

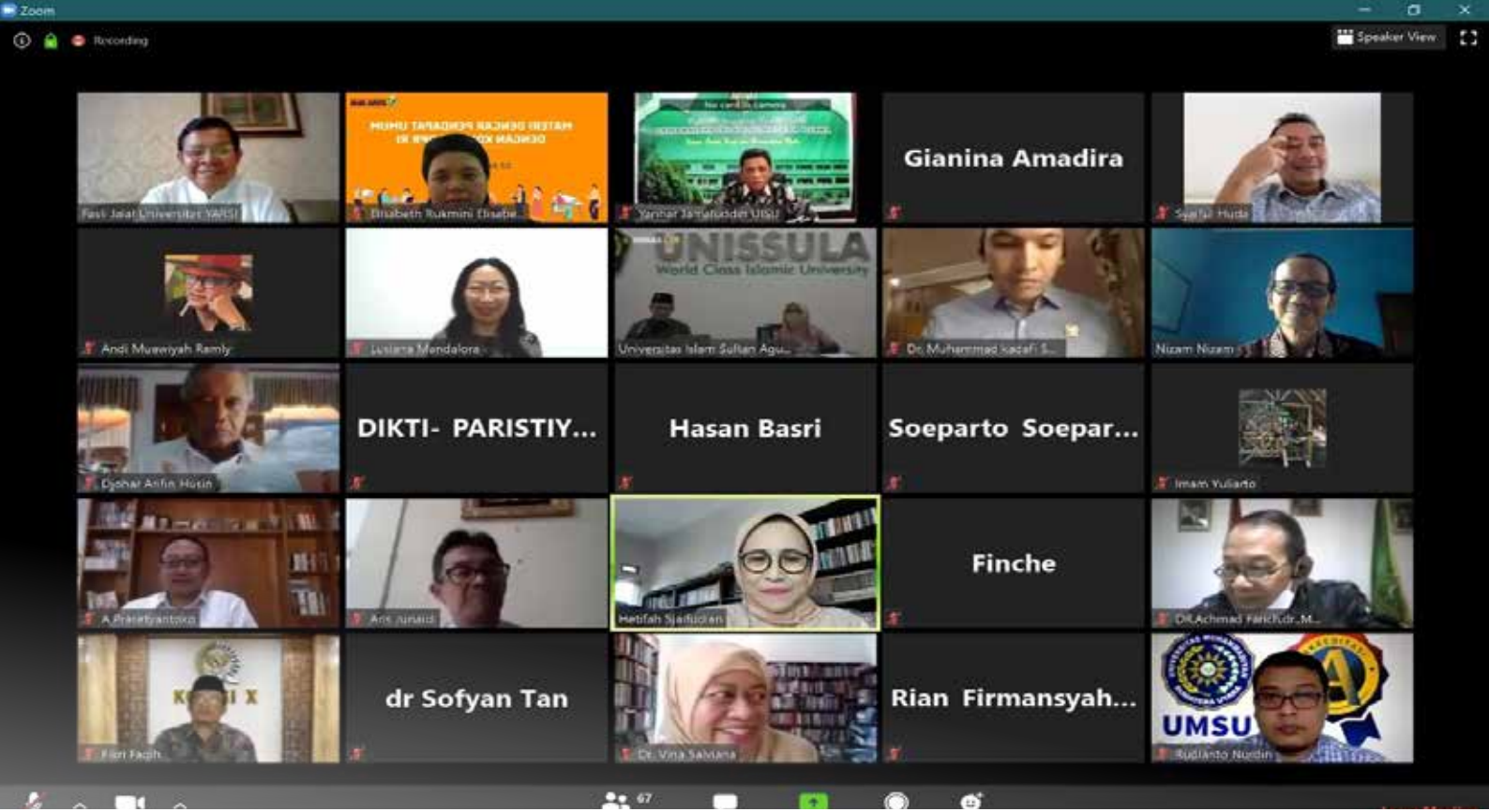
به اشتراک‌گذاری/پذیرا بودن مطالب؛ مراد از این سواد دیجیتال، به اشتراک‌گذاری مطالب آموزشی، بهره‌مندی و همچنین سهیم‌شدن تجارب، موفقیت‌ها و شکست‌هایی است که در فضای آنلاین آموزشی بدست آورده‌ایم. علاوه بر اینها، آموزش آنلاین مؤثر در گرو آگاهی از ابزارها و سوادهای دیجیتال دیگری است که بسیاری از اساتید به‌خوبی برای اجرایی‌سازی آنها آماده نشده‌اند.

امتحانات و تقلبات

با آنلاین‌شدن اجباری آموزش عالی، اساتید با چالش جدیدی، یعنی نحوه تعیین و ارزیابی آنچه که دانشجویان در دوران پاندمی فرا گرفته‌اند، مواجهه شده‌اند. اساتید و مربیان آموزشی سریعاً به این نکته پی‌بردند که مشکلاتی در برگزاری آنلاین امتحانات، از جمله احتمال بالای تقلب در آنها وجود دارد. شماری از تکنولوژی‌های نوظهور، مانند تکنیک‌های شناخت هویت بر اساس صدا، تصویر و یا عنبیه چشم وجود دارند که صحت و سقم هویت افراد شرکت‌کننده در آزمون

سوادهای دیجیتال زیر‌برخوردار باشند: (۱). سواد مراعات‌دیگران؛ پاندمی همگان را به‌نحوی از انحاء متأثر کرده است، بنابراین بهتر است در این دوران تنش‌زا، درکی متقابل میان اساتید و دانش‌جویان برقرار شود. ۲. سواد برابری؛ در فضای آموزشی آنلاین، برخورد یکسان با همه به‌عنوان تلاشی منصفانه، به رویکرد برابر و عدلانه نسبت به همه دانشجویان منجر نمی‌شود. به دیگر بیان، درحالی‌که اتخاذ یک راهبرد آموزشی یا ارزیابی می‌تواند برای گروهی از دانشجویان امتیاز و مزیتی فراهم آورد، این امر هم‌زمان می‌تواند برای گروهی دیگر بی‌فایده و آسیب‌زننده باشد. ۳. سواد اجتماعی - احساسی آنلاین؛ که بر چگونگی استفاده از فضاهای آنلاین برای ایجاد فضاهای اجتماعی اشاره دارد. ۴. سواد بارگذاری (مطالب)؛ نه‌تنها به آگاهی از میزان مناسب محتوای بارگذاری‌شده آموزشی، بلکه به ملاحظاتی از این قبیل که آیا این محتوا برای دانشجویان جدید است؟ آیا چالش برانگیز است؟ انتظار ما از نحوه مواجهه دانشجویان با این مطالب چیست؟ و غیره اشاره دارد. ۵. سواد

افزایش نابرابری های آموزشی در اثر شکاف دیجیتالی

تلاش برای گذار به آموزش آنلاین در دوران پاندمی کرونا ویروس، نابرابری های آموزشی را در منطقه میان دانشجویانی که دسترسی به اینترنت پرسرعت و گوشی های هوشمند، تبلت و یا لپ تاپ دارند و آنانی که دسترسی به این ابزارهای دیجیتالی ندارند افزایش داده است. آموزش از راه دور نیازمند به کارگیری فناوری است که قشر محروم جامعه بدان دسترسی ندارد؛ بنابراین وضعیت آموزشی اقشار محروم جامعه، یعنی جنگ زدگان، پناهندگان، دانشجویان طبقات اجتماعی پایین و دانشجویان مناطق روستایی در اثر پاندمی کرونا به مراتب بدتر از قبل شده است. شکاف دیجیتالی در سطح فردی و همچنین سطح ملی در این منطقه به حدی شدید است که برخی از اساتید خواستار توقف فعالیت های مربوط به دوره های آموزشی آنلاین بوده اند؛ چراکه بسیاری از دانشجویان آنها از دسترسی به ابزارهای دیجیتال محروم هستند (الفنار، ۲۰۲۰). در حالیکه کشوری همچون قطر از پوشش اینترنتی ۱۰۰٪

برخوردار است، کشوری نظیر سودان فقط پوشش ۳۰ درصدی اینترنتی را، آن هم بیشتر در مناطق شهری، فراهم می آورد. حتی در یمن، تنها در حدود ۲۷٪ از مردم، آن هم بیشتر مردان جوان شهری، از دسترسی به اینترنت برخوردارند (صداهای جهانی، ۲۰۲۰). بر اساس گزارش منتشر شده توسط اتحادیه مخابرات بین المللی، ۴۸٪ برخوردار نیستند (اتحادیه مخابرات بین المللی، ۲۰۱۹). به طور کلی، پوشش تلفن همراه در کشورهای عربی بهتر از پوشش اینترنتی آن است. طبق گزارش ارائه شده توسط مدیریت شبکه اجتماعی هوسوت (روزنامه الحرة، ۲۰۱۹) منطقه عربی در سال ۲۰۱۹ بیش از ۳۰۴ میلیون مشترک تلفن همراه داشته است، اما این بدان معنا نیست که این تلفن ها ضرورتاً به شبکه اینترنتی با سرعت خوب و ظرفیت مناسب برای شرکت در دوره های آموزش آنلاین هم دسترسی داشته اند. یافته های پژوهشی توسط بانک جهانی نشان می دهد که دسترسی به اینترنت پرسرعت زمانی در میان کاربران محبوبیت می یابد که

فرد فقط مجبور به پرداخت سه الی پنج درصد از درآمد ماهیانه اش برای استفاده از چنین سرویس هایی باشد. در برخی از کشورهای عربی، همچون سوریه، تونس یا یمن، هزینه دسترسی به اینترنت پر سرعت خیلی فراتر از پنج درصد حقوق ماهیانه یک فرد شاغل است. به طور مثال، در کشور تونس، فقیرترین افراد که ۴۱ درصد کل جمعیت را تشکیل می دهند، باید بیش از ۴۰ درصد درآمدشان را برای دریافت خدمات اینترنت ثابت یا پر سرعت اختصاص دهند. در یمن، ۴۰٪ از فقیرترین قشر جامعه، بایستی بیش از ۵۱٪ حقوقشان را تنها برای دریافت خدمات اینترنتی موبایل بپردازند (گلوآنوسکا و همکاران، ۲۰۱۴). زمانیکه مجبورید تا میزان بالایی از درآمد ماهیانه را برای دریافت اینترنت مناسب دوره های آموزشی آنلاین پرداخت کنید، آموزش تبدیل به نوعی کالای لوکس می شود که بسیاری معمولاً استطاعت تأمین مخارج مربوط به آن را ندارند. از این رو، سیاست برخی از کشورها از جمله اردن در دسترسی به سایت های آموزشی رایگان گامی مثبت در جهت کاهش بار هزینه ای خانوارها

«دختران از شرکت در گروه‌های واتس‌آپ و سایر ابزار ارتباطی که در آموزش آنلاین استفاده می‌شود منع هستند.»
طارق المرعبا، دانشگاه ججه / (عکس: خالد عبدالله/ رویترز)

بدتر از قبل کند (دزن و کولینز، ۲۰۲۰). به دلیل هنجارها، تنش‌ها، و تبعیض‌های محدودکننده فرهنگی و اجتماعی منطقه، گذار به وضعیت آموزشی آنلاین برای دانشجویان مونث این کشورها دشوارتر بوده است. همچنین بر اساس اتحادیه بین‌المللی مخابرات، ضریب نفوذ اینترنت برای زنان منطقه من ۴۴/۲٪ است، در حالی که این آمار برای مردان منطقه ۵۸/۵٪ درصد است و این شکاف در دسترسی به اینترنت در طول چند سال گذشته در حال افزایش بوده است (اتحادیه بین‌المللی مخابرات، ۲۰۱۹). با در نظر گرفتن شکاف دیجیتالی جنسیتی و دیگر دیدگاه‌ها و باورهای محدودکننده، در شتاب برای ارائه دوره‌های آموزشی تکنولوژی محور، علاوه بر زیرساخت‌های تکنیکی، نابرابری‌های جنسیتی سیستماتیک و ریشه‌دار در این منطقه هم باید مورد توجه قرار گیرند و اساتید باید آگاهی بیشتری در قبال مسائلی که دانش‌جویان مونث را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند بدست آورند.

برخی از آگاهی‌های جنسیتی که بهتر است در دوره‌های آموزشی آنلاین لحاظ شوند، چنین توصیه شده است: ۱. با توجه به شرایط فرهنگی در مناطق خاورمیانه، چارچوبی آفلاین برای دوره‌های یادگیری از راه دور در نظر گرفته شود. ۲. جنبه‌های جنسیتی یادگیری تصویری آنلاین مورد نظر قرار گیرد، و از روش‌های بصری جایگزین استفاده شود. ۳. از اتاق‌های مجزای مختلف در نرم‌افزارهای کنفرانس مجازی مثل ادوبی کانکت استفاده شود؛ این اتاق‌های مجزا این امکان را برای دانشجویانی که تمایلی به دیده شدن در فضای مجازی ندارند، فراهم

سنتی دانسته‌اند که همچنان نقش‌های جنسیتی تعریف‌شده را در عصر حاضر تداوم و تقویت می‌بخشد و سطح دسترسی زنان به اشتغال، منابع مالی و فرصت‌های برابر در زندگی را تحدید می‌کند. برخی دیگر هم علت را در قوانین تبعیض‌آمیز، و چالش‌های کلی منطقه همچون حکمرانی دولت‌های غیردموکراتیک، بی-ثباتی‌های سیاسی، رشد ضعیف اقتصادی، تروریسم و افراط‌گرایی، و یا جنگ‌های داخلی و خارجی شناسایی کرده‌اند که به‌ناچار به تضعیف توانمندی و عاملیت زنان منطقه منجر شده است.

بر اساس «گزارش شکاف جنسیتی» برابری جنسیتی کشورهای منطقه منادر پایین‌ترین رتبه جهانی قرار دارد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۲۰). انتظار می‌رود که شیوع پاندمی کرونا، آسیب‌پذیری از پیش موجود زنان منطقه را از لحاظ دسترسی به فرصت‌های اقتصادی، آموزش، بحران‌های انسانی و خشونت‌های جنسیت محور تشدید و

در دوران کرونایی بوده است؛ اما علاج قطعی محسوب نمی‌شود؛ چون که گاهی اساتید در دوره‌های آموزشی آنلاین به ابزارهای دیجیتال دیگری مثل واتساپ، یوتیوب یا تلگرام نیاز دارند که هزینه دسترسی به آنها تحت پوشش این قانون قرار نمی‌گیرد.

نابرابری‌های جنسیتی

این حقیقت مورد اذعان قرار گرفته که بحران کرونا و ویروس مردان و زنان را به‌طور متفاوتی تحت‌تأثیر قرار می‌دهد (لوییس، ۲۰۲۰؛ هنریکه، ۲۰۲۰)؛ بنحویکه تأثیرات اجتماعی-اقتصادی این بحران برای زنان به‌مراتب شدیدتر بوده است (سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۲۰). مروری بر یافته‌های مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که زنان منطقه MENA از نظر اجتماعی، اقتصادی، حقوقی و سیاسی همواره با مشکلات و چالش‌های بسیاری مواجه بوده‌اند. برخی دلیل عملکرد ضعیف زنان این منطقه را در اثر سلطه فرهنگی

می‌آورند. ۴. از کاربست رویکردی واحد در یادگیری آنلاین اجتناب شود. ۵. حمایت‌ها و اصلاحات نهادی و ساختاری متمرکزتری برای رفع مشکلات و نابرابری‌های آموزشی این گروه از جامعه اختصاص داده شوند.

چالش موازی کاری

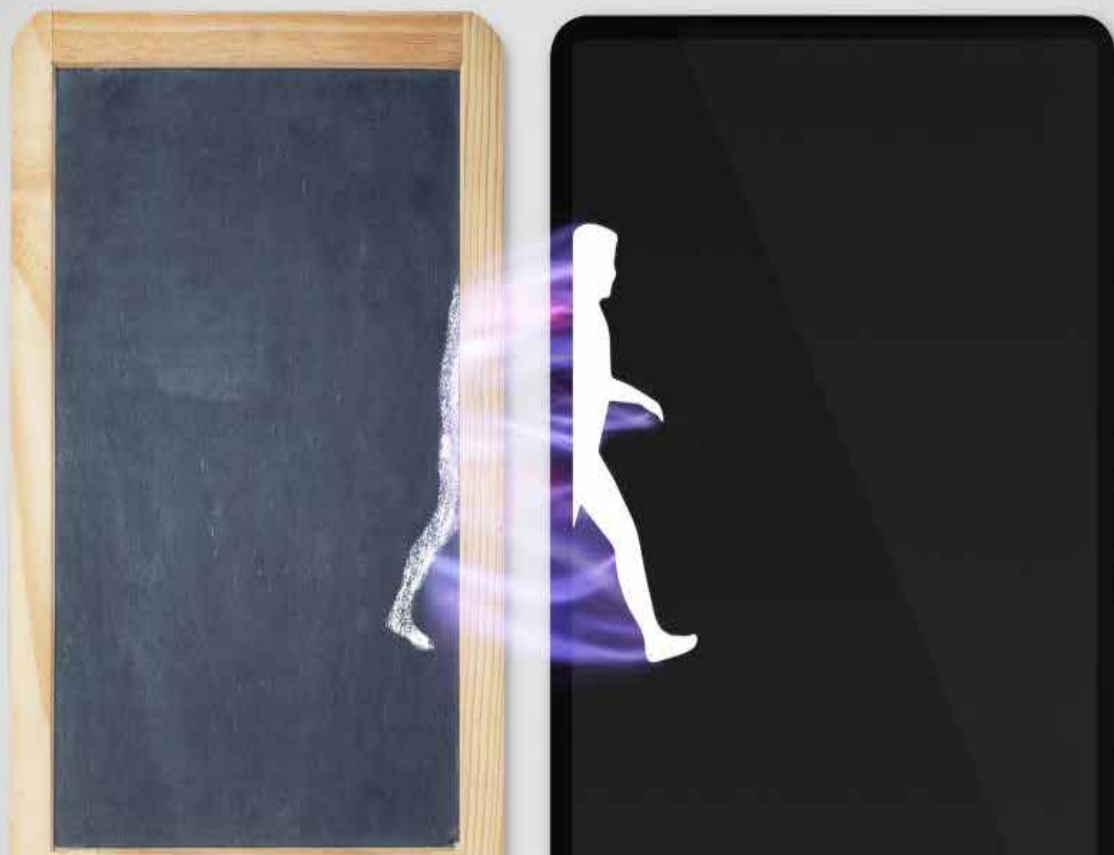
با توجه به تعدد بازیگران درگیر در حوزه آموزش عالی که شامل وزارت، انجمن‌های آموزش عالی، سازمان‌های تضمین کیفیت و خوددانشگاه‌ها می‌شود و اهداف و مسئولیت‌هایی که گاهی به روشنی و دقت برای هر کدام از این

سازمان‌ها تعریف نشده است، بسیاری از کشورها مانند مصر در دوران بحران کرونا با چالش جدی دستیابی به پاسخی واضح و هماهنگ و ایجاد ارتباطی پایدار میان این سازمان‌ها با مدیران، دانشجویان، کادر آموزشی، پژوهشی و پرسنل اداری دانشگاه‌ها روبه‌رو بوده‌اند.

علاوه بر اینها، افزایش میزان انصراف از تحصیل، دسترسی محدود به محتوای آموزشی الکترونیکی و محدودیت برخی از رشته‌ها در تبدیل شدن به وضعیت آنلاین (برخی از رشته‌های تحصیلی از جمله شیمی و داروسازی نیاز به دوره‌های عملی در آزمایشگاه‌ها

دارند)، فقدان زیرساخت‌های لازم مانند پلت‌فرم‌های آنلاین آموزشی و یادگیری، پایین بودن سطح انگیزشی دانشجویان برای مشارکت در این دوره‌ها، آسیب‌پذیری پرسنل اداری، آموزشی و پژوهشی دانشگاه‌ها در اثر فشارهای اقتصادی تحمیل شده در دوران پاندمی، کاهش چشم‌گیر در جابجایی دانشجویان، اساتید و محققان بین‌المللی به خاطر محدودیت‌های جاری جزء چالش‌های فعلی نظام آموزش عالی منطقه محسوب می‌شوند.

اقدامات انجام شده در مواجهه با بحران کرونا

می‌دهند که دانشجویان از توانایی سنتز دانش برخوردارند، بازمانده است (روزنامه الفنا، ۲۰۲۰). در واقع فرهنگ‌های سازمانی که مشوق نوآوری نبوده و چارچوب‌های قانونی که فرصت به‌رسمیت شناختن مدارک تحصیلی آنلاین را فراهم نیاورده‌اند، از جمله عوامل بازدارنده موثر در بکارگیری استراتژی‌ها و ابزارهای جدید آموزشی در منطقه بوده‌اند. اما در حال حاضر اصلاحگران آموزشی تصور می‌کنند که بحران پیش‌آمده احتمالاً به‌سرعت تغییرات ایجاد شده را به قوانین ملی کشورها تبدیل خواهد کرد و آموزش از راه دور را در منطقه به رسمیت خواهد شناخت. بنابراین بسیاری به این بحران به‌عنوان یک فرصت پیش‌آمده در توسعه و تقویت نظام یادگیری آنلاین می‌نگرند.

برای به رسمیت شناخته شدن مدارک دانشجویانشان در کشورهای عربی به حضور و ساختار نهادی فیزیکی نیاز دارند. به‌عبارت دیگر، پیش از آغاز پاندمی، نظام‌های آموزشی کشورهای عربی به قبول یا به رسمیت شناختن آموزش آنلاین تمایلی نداشتند؛ اما اکنون این بحران آنها را مجبور به پذیرش و اعتباربخشی آن کرده است. در این منطقه، رویکرد آموزشی رودرو و انتقال‌دهنده، مدل آموزشی غالب بوده است که به‌جای تفسیر، بیشتر بر بخاطر سپاری مطالب تأکید دارد (دانشگاه آزاد انگلستان، ۲۰۱۸)؛ سالهاست که منتقدان نظام آموزش سنتی در کشورهای عربی بر این باورند که اتکای صرف به روش‌های سنتی تدریس و یادگیری و حفظ کردن سطحی و طوطی‌وار مطالب درسی، از توجه کافی به پروژه‌ها و مقالات علمی که نتیجه تفکر تحلیلی‌اند و نشان

به‌رغم چالش‌های به‌وجود آمده، یکی از تأثیرات مثبت بحران کرونا ویروس آن بود که بسیاری از کشورها و دانشگاه‌های منطقه MENA که قبلاً تمایل چندانی برای معتبر شناختن دوره‌های آموزش از راه دور نداشتند، در مواجهه با این بحران، به ناچار گذار به وضعیت آموزشی آنلاین را به رسمیت شناخته‌اند. گذار سریع و اورژانسی به آموزش آنلاین در اثر بحران کرونا، برخی از اصلاحات را در نظام آموزش عالی کشورهای عربی به همراه داشته و بسیاری از اساتید عربی را که قبلاً تمایلی به کار آنلاین نداشتند، و متدهای آموزشی رودرو را ترجیح می‌دادند، به انجام آن واداشته است. تقریباً در یک دهه گذشته، حامیان آموزش آنلاین با مقاومت شدیدی در منطقه روبه‌رو بودند؛ حتی دانشگاه‌های آموزش از راه دور نیز به این حقیقت پی‌برده بودند که

۱. کشورهای حوزه خلیج فارس

به دلیل دسترسی به شبکه‌های اینترنت پرسرعت و ابزارهای دیجیتال، و برنامه‌ریزی‌های قبلی آنها در تبدیل شدن به دولت و آموزش الکترونیک هوشمند، گذار به وضعیت آنلاین در کشورهای عربی حوزه خلیج فارس نسبتاً سهل و آسان بوده است. در سایه برخورداری از منابع مالی هنگفت، نهادهای آموزشی کشورهای حوزه خلیج فارس در بکارگیری منافع حاصله از زیرساخت‌های فنی و آموزش آنلاین در وضعیت بهتری نسبت به دیگر کشورهای منطقه قرار دارند؛ که این برتری این فرصت را در اختیار آنها قرار داده تا پاسخ بهتر و اثرگذارتری در برابر بحران‌های آموزشی دوران پاندمی کرونا داشته باشند (بن‌سَد و براهیمی، ۲۰۲۰). علاوه بر این دانشگاه‌های کشورهای حوزه خلیج فارس خدمات روانشناسی مناسب از راه دور را برای اعضای هیأت علمی و دانشجویانشان فراهم آورده‌اند (سالمن، ۲۰۲۰). اما در کشورهای کمتر برخوردار منطقه، مانند مصر و مراکش، مقامات آموزشی بیشتر از کانال‌های تلویزیونی در پخش

برنامه‌های درسی استفاده کرده‌اند، چراکه بسیاری از دانشجویان آنها به دوره‌ها و ابزارهای آموزشی آنلاین دسترسی نداشته‌اند (الفنار، ۲۰۲۰).

۱-۱. عربستان سعودی

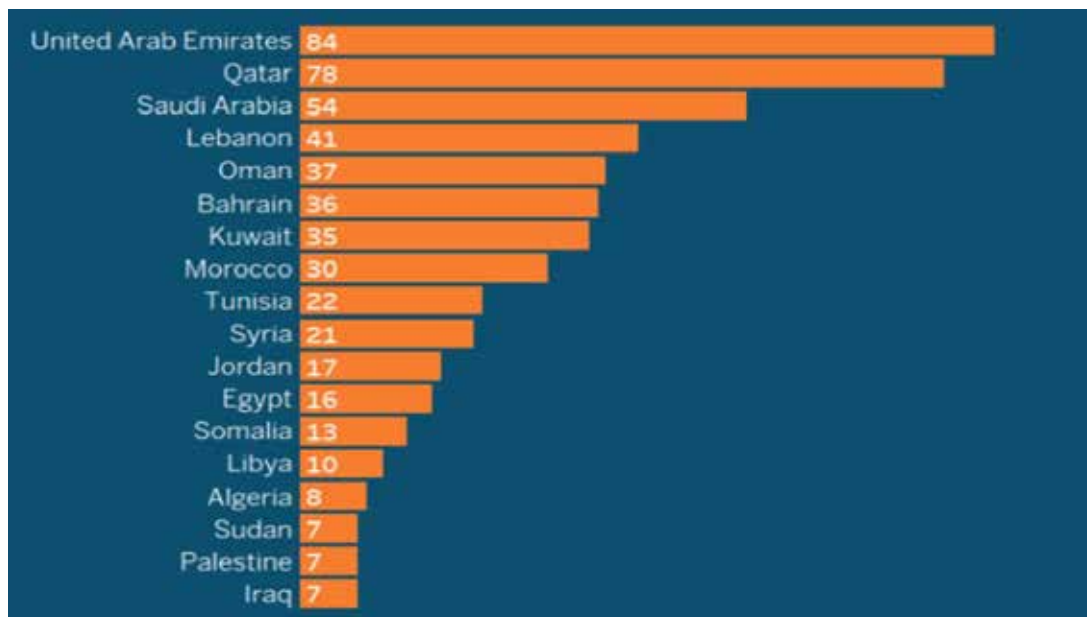
بدنبال همه‌گیری کوید ۱۹ از هشتم ماه مارس، ثبت‌نام دانشگاه‌ها و کالج‌های عربستان متوقف شد، کلاس‌های درسی به حالت تعویق درآورده شد و بسیاری از دانشجویان بین‌المللی عربستان که عموماً از کشورهای چین، هند و پاکستان بودند به کشورهای خود فرستاده شدند. دانشجویان بومی (بیشتر از مکه و جدّه) نیز به شهرهای محل سکونت خود بازگشتند تا فعالیت‌های آموزشی خود را از طریق شرکت در کلاس‌های مجازی ادامه دهند (زیگوراس و لی، ۲۰۲۰). در دوران کرونایی، عربستان سعودی کمپین‌ها و برنامه‌های آموزشی آنلاین بسیاری، به‌طور مثال، وبسایت تعاملی چند ملیتی تحت عنوان Blackboard learn (تنویر و همکاران، ۲۰۲۰) را به راه انداخت. همچنین از اپلیکیشن‌های کاربردی، تخصیص کانال تلویزیونی، و یوتیوب به‌عنوان پلت‌فرم‌های آموزشی استفاده

کرد. شرکت تلکام عربستان سعودی اعلام کرد که اینترنت مصرفی استفاده از این پلت‌فرم‌های آموزشی رایگان خواهد بود (أبید، ۲۰۲۰).

برای حمایت از دانشجویان و اعضای دانشگاهی، افزایش کیفیت کلاس‌ها و پلت‌فرم‌های یادگیری مجازی، و تقویت دسترسی به خدمات ملی دیجیتال، شبکه‌نوآوری و تحقیقات سعودی به همراه شرکت تلکام در قالب تیمی واحد تلاش کرده‌اند تا سهمیه داده‌ای را به‌طور رایگان میان برخی از دانشگاه‌های پادشاهی عربستان سعودی و شهرک علم و فناوری ملک عبدالعزیز افزایش دهند (دریکت، ۲۰۲۰).

اگرچه که آموزش عالی عربستان با شروع کمپین‌های مختلف سعی در تقویت آموزش از راه دور و کلاس‌های مجازی داشته، اما این اقدامات با مشکلات بسیاری روبه‌رو بوده است. به‌طور مثال بسیاری از مناطق عربستان سعودی مجهز به زیرساخت‌های شبکه فیبر نوری برای تسهیل دسترسی به اینترنت پرسرعت نیستند؛ بنابراین بسیاری از دانشجویان اغلب درباره نحوه

شکل ۱-۲. رتبه‌بندی سرعت اینترنت در میان کشورهای منطقه عرب

می‌توانست به تعویق انداخته شود. به‌منظور کاهش تقلبات در امتحانات آنلاین، دانشگاه ملک عبدالله در عربستان سعودی بیشتر از امتحانات شفاهی استفاده کرده است. اگرچه این روشی بسیار زمان‌بر برای اساتید محسوب می‌شود، اما از آنجا که تعداد کلاس‌های این دانشگاه کم است، بکارگیری این روش در آن آسان بوده است.

عربستان قصد دارد تا شیوه‌های آموزش از راه‌دور را زیر نظر هیأتی جدید آغاز کند تا به این اطمینان خاطر دست یابد که کلاس‌های مجازی تحت رویکردهای یادگیری آموزش از راه دور این هیأت به فعالیت می‌پردازند (دریخت، ۲۰۲۰).

دانشگاه علم و صنعت ملک عبدالله عربستان سعودی

دانشگاه پژوهشی علم و صنعت ملک عبدالله، در وبسایت دانشگاهی، پرتالی را به کرونا ویروس اختصاص

بسیار با مدیران دانشگاهی، بر اساس تصمیمات وزارت آموزش عربستان، دانشجویان از این حق انتخاب برخوردار شدند تا یک یا چندین دوره درسی و یا کل ترم تحصیلی را تا ۲۳ آوریل ۲۰۲۰ لغو کنند؛ بدون اینکه این اقدام تأثیری بر سوابق تحصیلی آنها داشته باشد. این تصمیم اعلام شد که امتحانات نهایی باید دقیقاً در تاریخ ۲۶ آوریل برگزار شوند. همچنین بر اساس تصمیمات اعلام‌شده، ۸۰ درصد نمره دانشجویان باید بر اساس فعالیت آنها در طول ترم و ۲۰ درصد بر اساس ارزیابی نهایی تعیین شود. به‌علاوه سیستم نمره‌دهی قبولی/ردی می‌توانست مورد استفاده قرار گیرد. بیشتر اینکه دانشجویانی که قادر به شرکت به‌موقع در امتحانات آنلاین نیستند، می‌توانند در امتحان جایگزین دیگری که بعدتر برگزار می‌شود، شرکت کنند. بر اساس آنچه که اعلام شد، امتحان جامع دانشجویان دکتری

برقراری ارتباط اینترنتی، ورود به شبکه و شرکت در دوره‌ها و کلاس‌های درس مجازی دلنگرانی‌های شدیدی داشتند. بر اساس نظرسنجی صورت گرفته از میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های ملی و بین‌المللی عربستان سعودی، برداشت کلی دانشجویان «یک نه بزرگ» به کلاس‌های مجازی بوده است. قطعی در ارتباطات اینترنتی، عدم برخورداری از آشنایی و آمادگی قبلی در کاربست ابزارهای آموزشی مجازی، ناکافی بودن کمک‌های آموزشی از طریق سامانه‌های مدیریت یادگیری و ابزارهای اینترنتی (همچون واتس‌آپ)، فرصت‌های نابرابر آموزشی، و دشوار بودن تکالیف و مطالب درسی ارائه‌شده از جمله شایع‌ترین مشکلات گزارش شده دانشجویان کشور عربستان در این دوران اعلام شده است (تنویر و همکاران، ۲۰۲۰).

پس از بحث و مشاوره‌های

دانشگاه امارات متحده عربی

همچون برگزاری دوره‌های آموزشی آنلاین و دورکاری پرسنل دانشگاهی را آغاز کرده است.

۱-۲. امارات متحده عربی

از همان ابتدا، ایالات متحده عربی با اتخاذ اقدامات ایمنی، از جمله تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها، لغو رویدادهای عمومی، منع ورود به کشور، اقدامات پیشگیرانه توسط فروشگاه‌های غذایی، ضدعفونی در سرتاسر کشور، و دورکاری کارمندان (سی.ان.بی.سی)، (۲۰۲۰) عملکرد موفق‌تری را در مهار بیماری همه‌گیر داشته است.

در میان کشورهای عربی، امارات متحده عربی از نظر سرعت اینترنت در رتبه نخست قرار دارد. همچنین بر اساس رتبه‌بندی ارائه‌شده توسط وب‌سایتی که به بررسی سرعت اینترنت در کشورها اختصاص دارد، عراق، یمن، الجزایر و سودان در پایین‌ترین سطح این رتبه‌بندی جای گرفته‌اند. در پاسخ به کوید ۱۹، همه دانشگاه‌های امارات متحده عربی به برگزاری دوره‌های آموزشی آنلاین روی آورده‌اند (سازمان دانش و توسعه منابع انسانی، ۲۰۲۰). از این رو، دانشگاه‌زاید

به پیشرفت دیگر آزمایشگاه‌های دانشگاهی و بیوتکنولوژی جهان، همکاری با دانشگاه آکسفورد، توسعه پلت‌فرم‌های تشخیصی، ارائه تحلیل ژنوم ویروس کرونا، توسعه ابزارهای موثر در ردیابی شیوع و تکامل ویروس از جمله اقدامات این تیم بوده‌اند.

ب) همکاری دانشگاه با کارگروهی جهانی به نام کارگروه جهت‌یاب کوید: این کارگروه از متخصصان علم و فناوری از سرتاسر جهان در حوزه‌هایی چون علم داده‌ها، اقتصاد، روزنامه‌نگاری، سیاست‌گذاری عمومی و رسانه تشکیل شده و متعهد به انتشار سریع داده‌ها و اطلاعات مرتبط و کاربردی درباره پاندمی و پاسخگویی هوشمندانه به آن است. در واقع این کارگروه نقشه راه معتبر فراهم می‌آورد تا نشان دهد که از لحاظ وضعیت شیوع بیماری، ظرفیت نظام سلامت، تأثیر مداخلات حکومتی و تأثیرات اقتصادی و اجتماعی پاندمی در سطح محلی و جهانی در کجا قرار داریم و به کدام سمت و سو می‌رویم. ۳. دانشگاه نیز در پاسخ به کرونا ویروس، اقداماتی

داده است تا درک بخش عمومی جامعه را از ماهیت این ویروس و همچنین تلاش‌های تحقیقاتی انجام‌شده در مبارزه علیه پاندمی کوید ۱۹ افزایش دهد. علاوه بر این، تلاش شده تا آگاهی بخشی به تصمیم‌گیران، وزیران، پرسنل خط مقدم و همچنین دیگر متخصصان مشغول به فعالیت در این حوزه دنبال شود. این پرتال از سه بخش تشکیل شده است:

الف) فعالیت‌های مرتبط به تیم پاسخگویی سریع: این تیم از گروهی از متخصصان عضو هیأت علمی دانشگاه تشکیل شده که از طریق قابلیت‌های علمی‌اشان در طیف وسیعی از حوزه‌های پژوهشی از جمله ژنوم‌شناسی، یادگیری ماشین، علوم دریایی و غیره با دیگر دانشمندان و مهندسان در سرتاسر جهان همکاری دارند تا به پاسخگویی بهتر در برابر این پاندمی کمک کنند. تمرکز این تیم همکاری و حمایت از نظام سلامت عربستان سعودی، در مبارزه علیه شیوع این ویروس است. بهینه کردن تست‌های کرونا ویروس، نظارت

دانشگاه خاورمیانه عمان

این جلسات آنلاین ضبط شده و از طریق پلت فرم آموزشی (یعنی نرم افزار مدل) در اختیار دانشجویان گذاشته می شوند. این جلسات ضبط شده امکان پیگیری مباحث را برای دانشجویانی که قادر به شرکت در دوره های آموزشی آنلاین همزمان نبودند، فراهم می آورد. اما برخی از مواقع، دانلود کامل این جلسات آموزشی به خاطر دسترسی به حجم اینترنتی محدود دشوار بود. از این رو، از صداگذاری بر روی اسلایدهای پاورپوینت استفاده شد تا درباره هر اسلاید آموزشی، راهنمایی کافی ارائه شود. مزیت کلیدی این روش این است که سایز فایل کم است و دانلود آن راحت تر خواهد بود. زمان برگزاری جلسات از انعطاف پذیری و پویایی لازم برخوردار است تا بسته به موقعیت اساتید و دانشجویان تنظیم شود و شبکه اجتماعی دانشگاه نقش مهمی را در تعیین زمان برگزاری جلسات آنلاین بر عهده دارد.

لازم به ذکر است که این دانشگاه، از ده سال پیش، واحدی تحت عنوان

به طور منحصربه فردی به درگیر کردن دانشجویان و تقویت مشارکت آنها در بحث های تعاملی (خواه به طور همزمان از طریق ابزارهای تماس اینترنتی و یا به طور غیر همزمانی از طریق انجمن های گفت و گو و یا دیگر ابزارها) ادامه می دهند. اما هنوز مشخص نیست که آیا این سیر تکاملی در پداگوژی دیجیتال قرار است بقایب دائمی داشته باشد، یا آنکه با ریشه کن شدن کرونا مرجوع یا تضعیف خواهد شد.

۳-۱. عمان

دانشگاه خاورمیانه عمان، یکی از مؤسسات آموزش عالی مهم این کشور است که بیش از ۴۵۰۰ دانشجوی بومی و بین المللی دارد. با گذار به وضعیت آموزش آنلاین، دانشگاه از این مدل آموزشی استفاده کرده است: ۱. ارائه مطالب آموزشی آنلاین از طریق پلت فرم های مایکروسافت تیم یا ام. اس لکچر نوت انجام می شود. در هنگام برگزاری این جلسات آنلاین، توضیحات تفصیلی درباره موضوع ارائه می شوند و دانشجویان از فرصت طرح سوالات خود برخوردارند. همزمان،

از نرم افزار ادوبی کانکت، دانشگاه های شارجه و امارات متحده عربی از سامانه بلک-برد، و دانشگاه هریوت-وات دویی از ابزار یادگیری مجازی، به نام ویشن بهره گرفته اند (دانشگاه امارات متحده عربی، ۲۰۲۰). دانشگاه هوشمند حمدان بن محمد آل مکتوم اولین دانشگاه الکترونیکی در امارات متحده عربی است که از فوریه ۲۰۰۹ شروع به فعالیت کرده است و تجربه گسترده ای در ارائه محتوای آنلاین دارد (دانشگاه حمدان بن محمد آل مکتوم، ۲۰۲۰ الف)؛ بنابراین با شروع بحران کوید ۱۹، این دانشگاه به دیگر نهادهای آموزش عالی امارات متحده در اجرای کلاس های آنلاین کمک کرده است و مربیان و استادان دانشگاه های امارات متحده عربی در دوره های آموزشی برگزار شده توسط این دانشگاه درباره چگونگی ارائه موثر محتوای آنلاین در نهادهای آموزش عالی شرکت کرده اند (دانشگاه حمدان بن محمد آل مکتوم، ۲۰۲۰ ب).

دانشگاه های امارات متحده عربی

«مرکز عملیات دانشگاهی» را تشکیل داده بود که مسئولیت فراهم آوردن کارگاه‌ها، برنامه‌ها، وینارها و پلت فرم‌های آموزشی مناسب برای تقویت عملیات اداری و دانشگاهی در دانشگاه خاورمیانه عمان را بر عهده داشت. پس از شروع همه‌گیری کوید ۱۹، این واحد، برنامه‌ای گسترده برای حمایت از پرسنل دانشگاهی در سازماندهی ابزارها و ارائه مطالب آنلاین-خواه به صورت یادگیری همزمان یا غیر همزمان - در این دوران ارائه کرده است.

۱-۴. بحرین

دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی بحرین در همکاری با شرکت‌های حوزه ارتباطات و فناوری، تداوم آموزش در این دوران را محقق کرده‌اند.

علاوه بر راه‌اندازی پرتال آموزشی الکترونیکی توسط وزارت آموزش و مرجع حکومت الکترونیکی بحرین، از کانال‌های تلویزیونی نیز برای پخش برنامه‌های آموزشی استفاده شد. همچنین وزارت آموزش بحرین از خدمات آنلاین و اپلیکیشن‌های بسیاری استفاده کرده تا ارتباطی دو سویه میان دانشجویان و اساتید برقرار کند. شرکت ارتباطات بحرین و شرکت زین بحرین تلاش کرده‌اند تا خدمات

آموزشی آنلاین را بدون دریافت هیچ گونه هزینه-ای در اختیار دانشجویان و دانش‌آموزان بحرینی قرار دهند (گروه کسب‌وکار اکسفورد، ۲۰۲۰). دولت بحرین و برخی از بازیگران بخش خصوصی نقش مهمی را در توسعه و تداوم آموزش الکترونیک در دوران پاندمی بر عهده داشته‌اند.

دانشگاه آمریکایی بحرین

بحرین زمان بازگشت به پردیس‌های دانشگاهی را از ماه سپتامبر اعلام کرده است. دانشگاه آمریکایی بحرین، دستورالعملی را برای بازگشایی منتشر کرده (دانشگاه آمریکایی بحرین، ۲۰۲۰)؛ که از اجرای اقدامات زیر برای حفظ سلامت اعضا در پردیس دانشگاه خبر می‌دهد:

۱. بکارگیری نظام آموزشی دوگانه- یعنی پخش همزمان کلاس‌های درس حضوری به‌طور آنلاین از سامانه‌های یادگیری دانشگاه؛ بنابراین دانشجویان بحرینی از حق انتخاب حضور فیزیکی در کلاس درس یا ادامه تحصیل از راه دور برخوردار خواهند بود؛
۲. کاهش تعداد دانشجویان شرکت‌کننده در کلاس‌های درس حضوری؛
۳. رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی دو متری در محیط‌های دانشگاهی؛
۴. اجباری بودن استفاده از ماسک در

پردیس و کلاس‌های درس؛

۵. کاهش مدت زمان کلاس‌های درسی؛
۶. دستور به ترک سریع محیط دانشگاه پس از اتمام کلاس؛
۷. استفاده از نرم‌افزارهای شبیه‌ساز به‌منظور تکمیل کلاس‌های عملی برخی از رشته‌ها؛
۸. فراهم آوردن خوابگاه‌های تک نفره برای دانشجویان و اعضای هیأت علمی.

۱-۵. قطر

دانشگاه جرج تاون قطر تصمیم نهایی را درباره استفاده یا عدم استفاده از نرم‌افزارهای نظارتی در هنگام برگزاری آزمون‌های آنلاین دانشگاه‌ها بر عهده خود دانشجویان قرار داد. احمد دلال، مدیر این دانشگاه گفت: «تتها زمانی که همه دانشجویان موافق بودند، ما تصمیم به استفاده از این نرم‌افزارهای نظارتی خواهیم گرفت» (الفنار، ۲۰۲۰). با موافقت دانشجویان، امتحانات نهایی دانشگاه‌های قطر به‌طور آنلاین برگزار شد، و برای جلوگیری از تقلب در امتحانات، از اساتید خواسته شد تا از گزینه‌های جایگزین برگزاری امتحانات شفاهی یا طرح سؤالاتی که نیازمند تأمل یا بازاندیشی فکری دانشجویان بودند، استفاده کنند.

مؤسسه تحقیقاتی قطر که بخشی از دانشگاه حامد بن خلیفه است در همکاری با وزارت بهداشت و به‌منظور کاستن از فشار سیستم پزشکی و بهداشتی کشور، اپلیکیشن خودارزیابی آنلاینی را راه‌اندازی کرده که کاربران را از علائم بیماری کوید ۱۹ مطلع کرده و درباره زمان مناسب مطالبه کمک‌های پزشکی، توصیه‌هایی به آنها ارائه می‌کند (گروه کسب‌وکار اکسفورد، ۲۰۲۰).

۲. کشورهای جنگ‌زده و ضعیف

در کشورهای جنگ‌زده‌ای مانند یمن و لیبی، مقامات آموزشی به‌خاطر فقدان زیرساخت‌های لازم، در نهایت این حقیقت را پذیرفته‌اند که چاره‌ای جز تعطیلی کامل دانشگاه‌هایشان ندارند. علاوه بر مشکلات جنگ و فقدان زیر-ساخت‌های مناسب، تبعیضات جنسیتی در این کشورها را باید به‌عنوان دیگر عامل مهم در ناکارآمدی گذار به آموزش آنلاین در نظر گرفت؛ بنا به گفته یکی از اساتید دانشگاه حجه در یمن، دختران یمنی به‌طور کلی به‌خاطر مسائل عرفی و سنتی، از حضور در گروه‌های واتساپ و دیگر ابزارهای ارتباطی که گاهی در دوره‌های آموزشی آنلاین مورد استفاده قرار می‌گیرند، خودداری می‌کنند و بسیاری هم دسترسی به گوشی‌های هوشمند ندارند (الفناره، ۲۰۲۰). بنابراین گذار به یادگیری آنلاین می‌تواند شکاف جنسیتی حاکم بر این منطقه را در دسترسی به آموزش تشدید کند. در الجزایر هم به‌خاطر اینترنت ضعیف و عدم دسترسی گسترده به لپ‌تاب و گوشی‌های هوشمند، عملاً دانشجویان از ادامه دادن به تحصیلات خود از طریق آنلاین بازمانده‌اند.

• در سوریه، اعضای هیأت علمی از مقامات آموزش عالی این کشور درخواست کرده‌اند تا برای جلوگیری از احتمال تقلب، حتی زدن ماسک را در مدت برگزاری امتحانات حضوری ممنوع کنند. این تصمیم پس از رایزنی با سازمان بهداشت جهانی گرفته شد. عماد العزب، وزیر آموزش و پرورش سوریه در کنفرانس خبری روز ۱۶ ژوئن گفت: «معلوم شد که پوشیدن ماسک اثر محافظتی در برابر ویروس ندارد، بنابراین ما تصمیم گرفتیم که به

دانشجویان اجازه پوشیدن ماسک و دستکش در محل برگزاری امتحانات را ندهیم (الفناره، ۲۰۲۰).

۲-۱. مصر

در تاریخ ۲۹ مارس، مصر، پر جمعیت‌ترین کشور خاورمیانه، از ۳۶ جان‌باخته و ۵۷۹ مورد ابتلا به کرونا خبر داد (سازمان جهانی بهداشت، ۲۰۲۰). مشابه دیگر کشورهای عربی، مصر به‌طور موقت دانشگاه‌ها و دیگر نهادهای آموزشی خود را تعطیل کرد (اهرام، ۲۰۲۰؛ رویترز، ۲۰۲۰). به‌طور کلی، مصر ۳/۱ میلیون نفر دانشجو در ۲۸ دانشگاه دولتی و ۲۵ دانشگاه خصوصی‌اش دارد.

استراتژی‌های آموزشی نظام آموزش عالی مصر در دوران پاندمی در طیف وسیعی قرار می‌گیرند: ارسال مطالب آموزشی از طریق واتساپ، استفاده از نسخه رایگان زوم برای برگزاری کلاس‌های ۴۰ دقیقه‌ای، ارسال تکالیف و مطالب پیشنهادی از طریق ایمیل و گاهی هم بکارگیری سامانه‌های مدیریت یادگیری مناسب. بنابراین قابلیت‌ها و فرصت‌های آموزشی آنلاین در مصر بسیار متنوع و همچنین نابرابر بوده‌اند؛ اما فرصت یادگیری از یکدیگر و تقویت محتوا و ابزارهای دیجیتال وجود دارد. علاوه بر برخی از شرکت‌های ارائه دهنده خدمات آموزشی مانند پیرسن، مک‌گرو هیل، کورسرا، و سایت اِدکس یا مایکروسافت تیمز در این دوران برخی از خدمات و دوره‌های آموزشی آنلاین خود را به‌طور رایگان در اختیار دانشجویان مصری قرار داده بودند، بنابراین اگر دانشگاه‌ها بتوانند به دانشجویان گواهی معتبری برای این دوره‌های رایگان که توسط اِدکس یا کورسرا ارائه می‌شوند اعطا

کنند، این اقدام می‌تواند به ذخیره منابع قابل توجهی برای دانشگاه‌های مصری بینجامد.

دانشگاه بریتانیایی در قاهره

در مدت تعطیلی، دانشگاه‌های خصوصی سرشناس گام‌هایی در جهت اجرای آموزش آنلاین برداشته‌اند؛ به‌طور-مثال، دانشگاه بریتانیایی در قاهره، آموزش الکترونیکی را از طریق بکارگیری مودل، مایکروسافت کِلِس‌نوتز، و نرم‌افزار مایکروسافت تیمز ارائه کرده است. در واقع، پس از اعلام دستور حکومتی برای تعطیلی دانشگاه‌ها، دانشگاه بریتانیایی در قاهره اعلام کرد که اگرچه کلاس‌های درس حضوری در پردیس دانشگاه برگزار نخواهند شد، اما روند آموزش و یادگیری به‌طور آنلاین ادامه خواهد یافت. پرسنل دانشگاهی، دستیاران آموزشی و مدیریت وارد پردیس دانشگاه و دفاتر کاری خود خواهند شد، چراکه این کار برای اطمینان یافتن از تداوم آموزش به‌نحو آنلاین، ضروری است. برای رویدادهایی مانند برگزاری سخنرانی‌ها، ارائه مطالب آموزشی یا ملاقات اساتید با دانشجویان که پیش از شروع بحران برنامه‌ریزی شده بود، مدیران و دستیاران آموزشی به‌طور آنلاین حاضر خواهند بود؛ اما آزمایشگاه‌ها یا برگزاری جلسات عملی که نیازمند حضور دانشجویان در پردیس دانشگاهی است، به‌پس از بازگشایی دوباره دانشگاه موقوف خواهد شد.

در برنامه آموزشی آنلاین دانشگاه، نکات زیر به دانش‌جویان یادآوری شد: ۱. مطلع باشید که این یک تعطیلات نیست. ۲. به پیامی که از طریق سامانه یادگیری برای شما ارسال می‌شود، فوراً پاسخ دهید. ۳. مطالب

آموزشی و تمرینات قرار گرفته بر روی سامانه را تکمیل کنید. ۴. تمامی تکالیف تعیین شده را به موقع و به طور الکترونیک ارائه کنید. ۵. اگر سوالی درباره مطالب قرار گرفته شده در سامانه داشتید، با تیم پشتیبانی صحبت کنید. ۶. وب-سایت دانشگاه را مرتباً چک کنید تا از خبرهای تکمیلی بیشتر مطلع شوید (دانشگاه بریتانیایی در قاهره، ۲۰۲۰). همچنین از پرسنل دانشگاهی خواسته شد تا ۱. همگی بر اساس دستور العمل رئیس و مدیر دپارتمان، که باید به تمام اعضا ایمیلی در رابطه با ترتیبات تعیین شده برای مدت تعطیلی ارسال می‌کرد، اقدام کنند. ۲. فوراً با دانش‌آموزانی که در دوره شرکت کرده بودند ارتباط یافته و آنچه را که آنها موظف به انجامش هستند را اعلام کنند. ۳. ارتباطی منظم با دانشجویان، خواه به طور فردی یا گروهی داشته باشند. ۴. هر کجا که مناسب بود، تمرینات درسی، درس‌های کاربردی، مطالب آموزشی و سخنرانی [درسی] اضافی تری را در سامانه یادگیری که دانشجویان موظف به انجام آن هستند، قرار دهند و به تقویت مطالب تحت پوشش و آموزش تعاملی الکترونیکی کمک کنند. علاوه بر این نکته اعلام شد که در صورت تمدید تعطیلی‌ها، دانشگاه بریتانیایی استمرار دوره‌های آموزش و یادگیری آنلاین را در برنامه‌ریزی خود قرار داده است.

دانشگاه امریکایی در قاهره

پس از اینکه رئیس دانشگاه امریکایی در قاهره تمام اساتید را از تعلیق کلاس‌های درس حضوری و آغاز تعطیلات بهاره زود هنگام و همچنین از شروع دوره‌های آنلاین مطلع کرد، فقط فرصت محدود یک هفته‌ای برای تبدیل

و تطابق برنامه‌های درسی معمول با مقتضیات آموزش آنلاین وجود داشت. البته دانشگاه امریکایی در قاهره از قبل از زیرساخت‌های فنی لازم برای ارائه این نوع آموزش برخوردار بود.

این دانشگاه گام‌های متعددی را برای گذار از کلاس‌های درسی حضوری به کلاس‌های آنلاین برداشته است (دانشگاه امریکایی در قاهره، ۲۰۲۰). برخی از ابزارهای استفاده شده توسط این دانشگاه در ارائه کلاس‌های آنلاین عبارتند از بلک‌برد، مودل، ایمیل، و نرم‌افزار زوم. برخی از این ابزارها قبل از شروع بحران هم به خوبی شناخته شده بودند، اما شیوع بحران کرونا، اجرایی‌سازی این برنامه‌ها را تسریع کرده است (کرفورد و همکاران، ۲۰۲۰). افزون بر این، دانشگاه امریکایی در قاهره ده پروژه تحقیقاتی برجسته را که معطوف به اثرگذاری بر پاندمی کوید ۱۹ هستند، شناسایی و در قالب کمک‌هزینه تحصیلی به تأمین مالی آنها پرداخته است، و با این اقدام در راستای نوآوری و تحقیقات علمی در مبارزه علیه این پاندمی مشارکت کرده است (دانشگاه امریکایی در قاهره، ۲۰۲۰ ب).

به منظور کاهش احتمال تقلب در امتحانات آنلاین، این دانشگاه از وب‌کم و نرم افزار قفل مرورگر استفاده کرده است که همانطور که گفته شد از جستجوگر وب و دیگر کارکردهای آن در هنگام برگزاری آزمون جلوگیری می‌کند. اما بنا به گفته حب عبدالرحمن، مدیر دانشگاه امریکایی در قاهره، «دانش‌جویان به این مسئله اعتراض کردند. ما دغدغه‌های آنها را درک می‌کنیم و از این رو، استفاده از روش‌های جایگزین دیگری مانند ارزیابی پروژه-های آخر ترم را در

نظر گرفته‌ایم» (الفنار، ۲۰۲۰). در آزمون‌های آنلاین، اساتید این دانشگاه تا حد زیادی از امتحانات «کتاب باز» استفاده کرده‌اند، زیرا در این نوع امتحانات دانشجویان باید نشان دهند که مطالب ارائه شده را به خوبی درک کرده‌اند (الفنار، ۲۰۲۰).

دانشگاه اسیوط

اخیراً دانشگاه‌های دولتی مصر، از جمله دانشگاه‌های اسیوط، عین‌الشمس، کنفرالشیخ، حلوان، سوئز و قاهره، در نخستین گام برای گذار نظام آموزش عالی کشور به سمت نظام دانشگاهی دیجیتالی هوشمند از کتاب‌های الکترونیکی هوشمند به جای کتاب‌های درسی چاپ شده استفاده می‌کنند. گذار به سمت نظام دانشگاهی جدید در سه مرحله انجام می‌شود: ۱. ارائه مطالب درسی بر روی سی‌دی‌ها به جای کتاب‌های چاپی (گام نخست که در حال حاضر در مرحله اجرایی شدن قرار دارد). ۲. این مطالب درسی در سایت دانشگاهی بارگذاری خواهند شد. و ۳. این برنامه درسی به دوره‌های آموزشی تعاملی میان اساتید و دانش‌جویان تبدیل خواهد شد. فایل‌های دیجیتالی کتاب (ای‌بوک) بار اقتصادی دانشگاه‌ها و دانشجویان را، البته به شرط در اختیار داشتن ابزارهای مورد نیاز، تا حد زیادی کاهش داده‌اند و راه مناسبی برای مقابله با مافیای کتاب‌های چاپی در این کشور بوده‌اند.

دانشگاه‌های بزرگ دولتی در مصر، همانند دانشگاه قاهره و اسکندریه، تا حدی به خاطر تعداد بالای دانشجویان (وزارت آموزش عالی و تحقیقات علمی، ۲۰۱۴)، و تا حدی هم به خاطر میزان دسترسی به شبکه اینترنت (و همچنین مشکلات مربوط به اتصالات

اینترنتی) و یا نرم‌افزار و سخت‌افزار مناسب با مشکلاتی در اجرای آموزش آنلایین مواجهه بوده‌اند.

حدوداً یک‌ماه پس از تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها، مقامات آموزش عالی مصر از لغو امتحانات نهایی ترم دوم دانشگاه‌ها خبر دادند. شورای عالی دانشگاه‌ها، سازمانی دولتی که مسئول تعیین سیاست‌های دانشگاهی در مصر است، اعلام کرد که تمامی امتحانات در دانشگاه‌های مختلف لغو شده، و در عوض ارائه مقاله پژوهشی یا شرکت در آزمون آنلایین به‌عنوان گزینه‌های جایگزین در نظر گرفته شده‌اند. بر اساس بیانیه این شورا، مقالات پژوهشی باید برنامه و رئوس درسی آموزش داده شده در طول ترم دوم را در برگیرند؛ اما این اجازه به دانشگاه‌ها داده شد تا قوانین مشخص خودشان را برای ارزیابی و تأیید این مقالات در نظر گیرند. برگزاری آزمون‌های آنلایین محدود به موسسات دانشگاهی و برنامه‌های مطالعاتی خواهد بود که از زیرساخت فنی موردنیاز برای اجرای چنین آزمون‌هایی برخوردارند. بدون اینکه نمرات کلی دانشجویان در اثر بحران کرونا تحت تأثیر قرار داده شود، از قانون رد یا قبولی برای آزمون‌های آنلایین و مقالات پژوهشی استفاده خواهد شد. دوره‌های آموزشی عملی نیز از آغاز سال تحصیلی آتی از سر گرفته خواهند شد. در این بین، زمان برگزاری امتحانات دانشجویان سال آخر تا بازگشایی دوباره دانشگاه‌ها به تعویق خواهد افتاد (اخبار جهان دانشگاهی، ۲۰۲۰).

در مصر بازگشایی دانشگاه‌ها به پاییز موکول شده است. ولی با این وجود، دانشگاه امریکایی در قاهره برنامه‌هایی احتمالی در نظر گرفته تا

ترم پاییز را به بخش‌های کوتاه‌تر شش هفته‌ای تقسیم کند تا اینکه چابکی بیشتری را برای حرکت کردن در میان برنامه‌های آموزشی حضوری و آنلایین، بسته به وضعیت پاندمی داشته باشد.

بکارگیری اقدامات احتیاطی و پیشگیرانه برای جلوگیری از شیوع ویروس در محیط‌های دانشگاهی که تعداد زیادی از افراد در آن حضور دارند، امری بس دشوار است. دانشگاه امریکایی بیروت قصد دارد تا از اول سپتامبر ترم پاییزه را شروع کند و آموزش ترکیبی (یعنی دوره‌های آنلایین و حضوری) را ارائه دهد. وزیر آموزش عالی مصر اعلام کرده که سیستم آموزشی ترکیبی، یعنی آموزش حضوری به‌همراه یادگیری آنلایین به‌طور ثابت و همیشگی از سال تحصیلی آینده مورد استفاده قرار خواهند گرفت. برنامه پیشنهادی این است که ۶۰ درصد آموزش به صورت حضوری، و ۴۰ درصد هم به آموزش آنلایین اختصاص یابد. ۵۰ درصد آموزش آنلایین به رشته‌های تحصیلی نظری اختصاص خواهد یافت. همانطور که گفته شد، این سیستم آموزشی ثابت و همیشگی خواهد بود و در دوران پساکروناپی هم ادامه خواهد یافت (الفنارG، ۲۰۲۰).

۲-۲. لبنان

تشدید بحران اقتصادی لبنان در اثر بحران کوید ۱۹، استطاعت مالی دانشجویان و دانشگاه‌های لبنانی را در تأمین هزینه‌ها به شدت کاهش داده است. بسیاری از دانشجویان با آنلایین شدن دانشگاه‌ها خواستار کاهش شهریه‌های دانشگاهی شده‌اند، اما بسیاری از این موسسات با این درخواست مخالفت کرده و چنین استدلال کرده‌اند که درواقع انتقال

به دوره‌های آموزشی آنلایین و خرید مجوز برای برخی از اپلیکیشن‌ها برای آنها پر هزینه‌تر از قبل بوده است. بحران اقتصادی آغاز شده از سال ۲۰۱۵، بحران‌های سیاسی و اکنون بحران کرونا، طبقه متوسط لبنان را که به‌طور سنتی متقاضی آموزش عالی بوده به شدت آسیب‌پذیر کرده‌اند. این بحران‌ها تأثیر منفی بر قدرت مالی خانوارهای طبقه متوسط در تأمین هزینه‌های مربوط به حوزه آموزش داشته است. برخی از دانشگاه‌های لبنان درخواست دریافت شهریه دلاری از دانشجویانشان داشتند و محدودیت‌های بسیاری را برای دانشجویانی که شهریه‌ها را به‌موقع پرداخت نمی‌کنند، قرار داده‌اند. در پاسخ به بحران اقتصادی به‌وجود آمده، دانشگاه‌های لبنان اقداماتی ریاضتی همانند کاهش بودجه، تعدیل نیرو، ثابت نگاه داشتن حقوق‌های پرداختی، ممانعت استفاده از تسهیلات و تجهیزات دانشگاهی را به‌کار گرفته‌اند. تخمین زده می‌شود که ۶۰٪ دانشجویان در لبنان در دانشگاه‌های خصوصی مشغول به تحصیل‌اند. حتی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی لبنان هم مجبور به پرداخت هزینه‌های مربوط به حمل‌ونقل و یا خوابگاه و غیره هستند. انتظار می‌رود که با بی‌ارزش شدن پول ملی لبنان و کاهش استطاعت مالی خانوارها در تأمین مالی هزینه‌های آموزش، با کاهش قابل‌توجه نرخ ثبت‌نام و کیفیت آموزش دانشگاه‌ها مواجهه باشیم. پیش‌بینی می‌شود که دانشجویانی که از طریق وام‌های تحصیلی به آموزش ادامه می‌دهند دیگر قادر به انجام این کار نباشند، چون-که بیشتر بانک‌ها اعطای این وام‌ها را متوقف کرده‌اند

و دانشجویان راهی برای بازپرداخت وام‌های فعلی و گرفتن وام‌های جدید ندارند. اما از سوی دیگر با توجه به شرایط پیش آمده، ممکن است که نه تنها نرخ ثبت نام دانشگاه-های لبنان کاهش نیابد، بلکه بنا به چند دلیل افزایش هم داشته باشد. اول اینکه بسیاری از دانشجویان لبنانی که در خارج از کشور مشغول به تحصیل هستند، ممکن است مجبور به بازگشت به لبنان و ادامه تحصیل در دانشگاه‌های لبنان شوند. همچنین افزایش قدرت دلار آمریکا به پوند لبنان، این کشور را به مقصدی مقرون به-صرفه برای دانشجویان خارجی تبدیل خواهد کرد. علاوه بر این‌ها، با توجه به افزایش بیکاری در لبنان، بسیاری از افراد ممکن است ادامه تحصیل در دانشگاه را به بیکار ماندن ترجیح دهند.

گفته می‌شود که شرکت مایکروسافت، نرم‌افزار میکروسافت تیمز را به‌طور رایگان در اختیار دانش‌آموزان و دانشجویان لبنانی قرار داده است. مایکروسافت تیمز نه تنها سامانه مدیریت یادگیری، بلکه ابزار تعاملی مؤثری است که ارتباط میان دانشجویان و اساتید و همچنین انتقال فایل‌های آموزشی را فراهم می‌آورد.

در لبنان، دانشگاه سنت ژوزف به‌خاطر پاندمی، قوانین سخت و سخت‌گیری خود را که آموزش از راه دور را چندان به رسمیت نمی‌شناخت، تغییر داده و این اجازه را به اساتید خود داده تا آزمون‌های آخر ترم را به‌طور آنلاین برگزار کنند یا اینکه به جای آزمون، پروژه‌های کلاسی دیگری را برای دانشجویانشان در نظر گیرند. با وجود این انعطاف‌پذیری نهادی، بسیاری از اساتید که با آموزش آنلاین نامأنوس‌اند، هنوز آزمون‌های نهایی

ترم را به‌طور حضوری در سالن‌های بزرگ دانشگاه با حفظ فاصله‌گذاری اجتماعی برگزار می‌کنند. قرار است از ۲۵ ماه می، دانشجویان سال آخر در کلاس‌های درسی حاضر شوند، مابقی دانشجویان هم از ۸ ژوئن به دانشگاه باز خواهند گشت. اما پس از بازگشایی دانشگاه‌ها، سخنرانی‌های بزرگ لغو شده، زمان برگزاری کلاس‌ها به‌نحوی برنامه‌ریزی خواهد شد که تعداد کمی از دانشجویان به‌طور همزمان در محیط دانشگاه حاضر باشند، پس از برگزاری هر کلاس، ضدعفونی انجام خواهد شد و پوشیدن ماسک پزشکی اجباری خواهد بود (الفنار، ۲۰۲۰). همچنین، در دانشگاه سنت ژوزف بیروت، دانشجویانی که وارد هر یک از هشت پردیس این دانشگاه شوند، بایستی نام و اطلاعات تماسشان را ثبت کنند تا اینکه در هنگام شیوع پاندمی در محیط دانشگاه، قابل شناسایی باشند.

دانشگاه لبنان که تنها دانشگاه دولتی در لبنان است تمام ۸۲۰۰۰ دانشجوی این دانشگاه را ملزم به شرکت در امتحانات نهایی حضوری کرده است. این دانشگاه با بازگشایی کلاس‌ها، آنها را اغلب ضدعفونی می‌کند، فاصله-گذاری اجتماعی را در حین امتحانات رعایت می‌کند، استفاده از ماسک را اجباری کرده و اقدام دیگری که برای جلوگیری از شیوع این ویروس اتخاذ کرده این بوده که مدت استاندارد امتحانات نهایی را از دو ساعت به یک-ساعت و نیم کاهش داده است (الفنار، ۲۰۲۰).

۳-۲. اردن

برای جلوگیری از گسترش این ویروس، بلافاصله مرزهای زمینی، هوایی و دریایی اردن بسته شد، و اقدامات کنترلی شدیدی از جمله

برقراری حکومت نظامی (روزنامه گاردین، ۲۰۲۰)، تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها (روزنامه الشرق الاوسط، ۲۰۲۰)، و برگزاری کلاس‌های درسی به شیوه آنلاین (روزنامه خبرنی، ۲۰۲۰) اجرا شدند.

برخی از دانشگاه‌های اردن از اسکایپ برای پخش زنده سخنرانی‌های اساتید، و همچنین نرم‌افزارهای گوگل کلس روم، مودل و فیس‌بوک استفاده کردند (دانشگاه آل‌البیت، ۲۰۲۰).

نامحتمل به نظر می‌رسد که دانشگاه‌های اردن قادر به مشارکت در آموزش و توسعه دوره‌های آنلاین با آن سرعتی که در شرایط فعلی بحران کرونا مورد نیاز است، باشند. بنابراین علی‌رغم تلاش‌های صورت‌گرفته، احتمال کاهش کیفیت یادگیری در کوتاه مدت وجود دارد (کرفورد و همکاران، ۲۰۲۰).

۴-۲. تونس

دانشگاه مجازی تونس پلتفرم، آی‌تی و ظرفیت آموزشی خودش را در اختیار دیگر دانشگاه‌های تونس قرار داد تا به آنها در گذار به دوره‌های آموزشی آنلاین کمک کند.

وزارت آموزش عالی و تحقیقات علمی تونس تحت پروژه جاری «آموزش دانشگاهی برای پروژه اشتغال»، بودجه-ای را برای تأمین مالی بخش یادگیری از راه دور نهادهای آموزش عالی اختصاص داده است.

دانشگاه دولتی کارتاژ تونس از دانشجویان خواسته به‌جای شرکت در دوره‌ها و امتحانات حضوری، پروژه‌های پژوهشی نظری را ارائه دهند. دانشگاه المنستیر با ۲۰ هزار دانشجو برنامه‌ای ترتیب داده تا نیمی از دانشجویان در ماه ژوئن، و نیمی دیگر در ماه ژوئیه در کلاس‌ها و امتحانات

درسی حضور یابند. پس از بازگشایی کلاس‌ها، از نیمی از دانشجویان که قرار بود به‌طور حضوری در دانشگاه حاضر شوند تست کرونا گرفته شد که پاسخ تست هیچ یک از آنها مثبت نبود.

۲-۵. فلسطین

بدنبال اعلام وضعیت اورژانسی سی روزه توسط محمود عباس در کرانه باختری و نوار غزه، تمامی دانشکده‌ها و دانشگاه‌های فلسطینی تعطیل شدند. وزیر آموزش عالی و تحقیقات علمی از تمامی دانشگاه‌ها درخواست کرد تا از چهاردهم مارس برگزاری کلاس‌های آنلاین آموزشی را آغاز کنند. دانشگاه‌ها قصد دارند تا در این مدت، از استراتژی‌هایی مثل یادگیری ترکیبی، کلاس‌های مجازی، و همچنین از برنامه‌های کاربردی مختلف نظیر زوم و گوگل هنگ‌اوتس استفاده کنند. سرعت پایین اینترنت، عدم دسترسی به ابزارهای دیجیتال مثل لپ‌تاب و یا تبلت از جمله مشکلات شایع در کرانه باختری و نوار غزه بوده است؛ اما دانشجویان و نهادهای آموزشی فلسطینی سعی کرده‌اند با پاسخگویی خلاقانه از جمله تشکیل گروه‌های واتساپ و به اشتراک‌گذاری مطالب درسی از طریق تلفن همراه تا اندازه‌ای بر این مشکلات فائق آیند.

به دلیل جنگ و درگیری‌های نظامی، عدم دسترسی به محیط دانشگاه تجربه جدیدی برای اکثر دانشجویان و اساتید فلسطینی محسوب نمی‌شود. با شروع پاندمی، دانشگاه بیرزیت از پرتال آموزشی آنلاینش به‌نام ریتاج استفاده کرد که برای نخستین بار در سال ۲۰۰۲ در طول دوران انتفاضة دوم راه‌اندازی شده بود. همچنین به‌طور رسمی از نرم‌افزارهای زوم یا بیگ بلو

باتن نیز برای آموزش از راه دور بهره گرفت. این دانشگاه تلاش کرد تا با سرمایه‌گذاری در تقویت ظرفیت‌های فنی و تشکیل کمیته‌های دانشگاهی، تجربه یادگیری آنلاین را بهبود و تقویت بخشد. ارزیابی دوره‌های آموزشی آنلاین از طریق سیستم قبولی اورژانسی/ردی اورژانسی انجام شد؛ به-طوری‌که اگر دانشجویان قادر به کسب حداقل پیش‌نیازهای دوره نبودند، در ردیف ردی اورژانسی قرار می‌گرفتند که این بدان معناست که دانشجویان می‌توانند این دوره را در ترم‌های تحصیلی آتی از سر گیرد بدون اینکه نیازی به پرداخت مجدد شهریه مربوط به آن داشته باشد. درباره نحوه برگزاری امتحانات، اختیار کامل به اساتید داده شد تا درباره بهترین شیوه ارزیابی برای دوره آموزشی مربوطه تصمیم‌گیری کنند. از آنجا که بسیاری از دانشجویان فلسطینی به اینترنت دسترسی ندارند، باشگاه دانشجویان دانشگاه بیرزیت شروع به جذب کمک‌های مالی برای تحت پوشش قرار دادن هزینه‌های اینترنتی دانشجویان کرده است.

از دانش و تخصص برخی از استادان دانشگاه بیت‌لحم در وزارت بهداشت فلسطین استفاده شده است. کمبود منابع مالی یکی از گرفتاری‌های این دانشگاه در دوران بحران کرونا و ویروس اعلام شده، اما به‌رغم این وضعیت دشوار، پرداخت شهریه‌های دانشگاهی دانشجویان در این شرایط اورژانسی از سوی دانشگاه برای حمایت از دانشجویان فلسطینی به تعویق انداخته شده است و تلاش شده تا آموزش از طریق آنلاین و به‌ویژه کانال یوتیوب دنبال شود (بنیاد دانشگاه بیت‌لحم، ۲۰۲۰).

۲-۶. اسرائیل

نخستین مرحله یادگیری آنلاین در اسرائیل با تأسیس دانشگاه آزاد بر اساس الگوی دانشگاه آزاد بریتانیا از سال ۱۹۷۱ آغاز شد. مرکز محاسبات میان دانشگاهی در دهه ۱۹۹۰ به همت دانشگاه‌های تحقیقاتی اسرائیل شروع به کار کرد و به‌گسترش و توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و کامپیوتری، خدمات اطلاعات دیجیتال، و تکنولوژی-های یادگیری پیشرفته پرداخت. همچنین این مرکز مسئول افزایش همکاری‌ها در حوزه‌های یاد شده میان نهادهای تحقیقاتی و صنایع بود. علاوه بر اینها، خدمات کمک رایانه‌ای پیشرفته را در بخش‌های تحقیقات و آموزش برای اعضای هیأت علمی، محققان، و دانشجویان دانشگاه‌های مختلف اسرائیلی فراهم می‌آورد.

در سال ۲۰۰۱، زیر واحدی از این مرکز تحت عنوان مرکز میان‌دانشگاهی برای یادگیری الکترونیک در اسرائیل ایجاد شد که مسئولیت بکارگیری تکنولوژی‌های آموزشی و یادگیری را در میان نهادهای آموزش عالی اسرائیل بر عهده داشت. همچنین بر اساس کاربست سیاست ملی به‌نام «اسرائیل دیجیتال» در سال ۲۰۱۵، سازواری‌های لازم با عصر دیجیتال در حوزه آموزش عالی هم دنبال شد. به هر حال، این اقدامات به انقلابی واقعی در آموزش دانشگاهی اسرائیل منجر نشدند. در اسرائیل همچنان شکاف دیجیتالی قابل توجهی در بکارگیری و استفاده از تکنولوژی میان گروه‌های اجتماعی برخوردار و محروم جامعه وجود دارد. بنابراین با شروع پاندمی و گذار اجباری به آموزش از راه دور اورژانسی و فقدان

برنامه‌ریزی‌های قبلی توسط نظام آموزش عالی اسرائیل، بیشتر اساتید و دانشجویان از تجربه قبلی در کاربرد این نوع دوره‌های آموزشی برخوردار نبودند و اجرایی‌سازی و ارزیابی آن با کاستی‌ها و دشواری‌های بسیار همراه بود. طبق نظرسنجی‌های انجام شده، مدت آموزشی آنلاین باعث افت سطح کیفی آموزش و کاهش انگیزه‌های یادگیری دانشجویان شده است (کوهن و دیویدویچ، ۲۰۲۰).

۲-۷. مراکش

در مراکش از شبکه‌های آموزش از راه دور متعددی استفاده شده است: ۱. شبکه ملی تلویزیونی ورزش که به مدت ۱۲ ساعت در روز به پخش جلسات درسی دانشگاهی برای دانشجویان می‌پرداخت. ۲. پخش برنامه‌های آموزشی از طریق رادیوی محلی برای دانش‌جویان مناطق روستایی که به اینترنت دسترسی

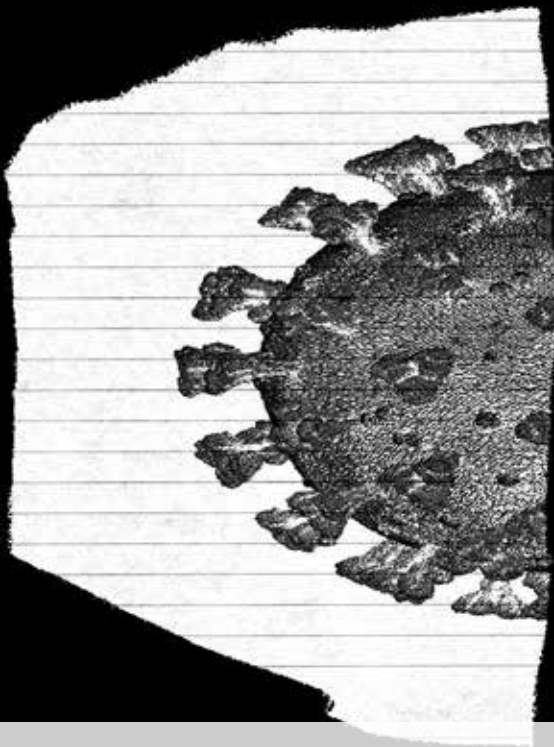
نداشتند ۳. از پلت‌فرم آنلاین دانشگاهی و ملی MOOC برای ارائه تعدادی از دوره‌های آموزشی استفاده شد ۳. همچنین برخی از اعضای هیأت علمی و دانشگاه‌ها از نرم‌افزارهای مایکروسافت تیمز/گوگل کلاس‌رومز استفاده کردند. علاوه بر این، موافقت شد تا دسترسی به اینترنت رایگان پرسرعت در اختیار دانشجویان قرار داده شود.

نه تنها روسای دانشگاه‌ها، بلکه پرسنل آموزشی هم شدیداً به ارائه آموزش با کیفیت متعهد هستند و از برگزاری دوره‌های آنلاین استقبال کرده‌اند. به‌طور هفتگی میزگردهای تلویزیونی درباره جوانب مختلف وضعیت کرونا و ویروس پخش می‌شوند. پروژه‌های تحقیقاتی، مانند تهیه ماسک‌های پزشکی توسط دیپارتمان مهندسی، در دست اقدام قرار دارند. در مراکش، دانشگاه بین‌المللی

رباط ده‌ها هزار ماسک پزشکی را به بیمارستان‌ها اهدا کرد. در همین اثنا، گروهی از مهندسان دانشگاه پلی‌تکنیک محمد پنجم از ساخت دستگاه تنفس مصنوعی و تب‌سنج ۱۰۰ درصد ملی خبر دادند (گروه کسب‌وکار آکسفورد، ۲۰۲۰).

• نظام آموزش عالی مراکش امیدوار است که با بازگشایی دانشگاه‌ها از ماه سپتامبر، در ابتدا امتحانات معوق شده ترم بهار را برگزار کند، و پس از آن، ترم پاییز را از ماه اکتبر از سر گیرد.

آینده پساکرونا

تعاملی و غیره برای یادگیری بهتر مدد می‌گیرند. به تدریج دانشگاه‌ها، با وضع اقدامات احتیاطی و پیشگیریانه در برابر شیوع ویروس کرونا، همچون اجباری بودن استفاده از ماسک، رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی در کلاس‌های درسی، جلوگیری از ازدحام در محیط‌های دانشگاهی و تب‌سنجی دانشجویان در هنگام ورود به محیط دانشگاه‌ها شروع به بازگشایی پردیس‌های دانشگاهی کرده‌اند. بازگشایی دانشگاه‌های سوریه از روز یکم ژوئن و دانشگاه‌های تونس یک هفته پس از آن انجام گرفت. بلافاصله کشورهای دیگری نظیر لبنان، فلسطین، لیبی هم شروع به بازگشایی دانشگاه‌هایشان کرده‌اند. اما دولت‌ها و مقامات دانشگاهی بر این نکته تأکید کرده‌اند که این بازگشایی‌ها به‌طور آزمایشی بوده و با افزایش خطر شیوع

زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات است. بنابراین ضروری است که علاوه بر بُعد فنی، جنبه‌های اجتماعی، احساسی، و ماهیت نسبی آموزش آنلاین مورد توجه قرار داده شود.

اکنون وقفه پیش‌آمده بیش از گذشته معجزان نظام آموزش عالی را به این اندیشه سوق داده که چگونه می‌توان از توانایی دانشجو برای به‌کارگیری دانش به‌جای فقط به‌خاطر سپاری آن اطمینان یافت. ممکن است که راه‌حل در مدلی ترکیبی، یعنی آمیزه‌ای از آموزش حضوری و آنلاین باشد که دانشجویان را از حضوری منفعلانه در کلاس‌های درسی رهایی می‌بخشد؛ در این رویکرد جدید که یادگیری معکوس نام دارد، دانشجویان، جلسات درسی را به‌طور آنلاین در پلت‌فرم‌هایی فرا می‌گیرند که از منابع کمکی دیگر مانند متون، ویدیوها، آزمون‌ها، انجمن‌های

آموزش آنلاین موضوع پیچیده‌ای است. اثربخشی دوره‌های آموزشی آنلاین در گرو تلاشی فراتر از دیجیتال‌سازی برنامه‌های متداول تحصیلی و بعد قرار دادن آنها در مرکز ذخیره‌سازی وب‌محور است؛ موفقیت‌آمیز بودن این دوره‌ها نیازمند تقویت مشارکت مؤثر دانشجویان و اساتید، برقراری فضاهای گفت‌وگو و ارتباط میان آنها، شمولیت، انعطاف‌پذیری، آگاهی از مهارت‌ها و سوادهای دیجیتال، تأکید بر آموزش یادگیری-محور، ایجاد انگیزه، آگاهی از شکاف‌های دیجیتال، جنسیتی، اجتماعی، و همچنین چالش‌های ذهنی، و روانی، تأکید بر ایجاد فضاهای اجتماعی، افزایش همکاری و هم‌افزایی‌ها و نوآوری در پداگوژی‌های آموزشی آنلاین، داشتن برنامه‌ریزی‌های قبلی و سنجیده شده، اجتناب از اتخاذ رویکردی واحد در این دوره‌ها، و سرمایه‌گذاری در

بیماری، وضعیت به حالت قبل باز می‌گردد؛ به‌طور مثال، فلسطین و لیبی از اواسط ماه ژوئن آغاز به بازگشایی دانشگاه‌ها کردند اما پس از گذشت مدت زمانی کوتاه در اثر افزایش تعداد مبتلایان به بیماری، دستور به تعطیلی دوباره دانشگاه‌ها دادند. در واقع بسیاری از کشورها در این شرایط دچار تردید و هراس بسیار در تصمیم‌گیری قطعی هستند.

مشخص نیست که تعطیلی‌های مربوط به کوید ۱۹ چه تأثیراتی را به دنبال خواهد داشت؛ در مقابل عواملی که می‌توانند منجر به کاهش ثبت‌نام در سال تحصیلی بعدی دانشگاه‌ها شوند، عواملی دیگر قرار دارند که می‌توانند نرخ ثبت‌نامی دانشگاه‌ها را تقویت کنند. عواملی که ممکن است منجر به کاهش در نرخ ثبت‌نامی دانشگاه‌ها شوند عبارتند از: ۱. کاهش داوطلبان شرکت‌کننده در کنکور ورود به دانشگاه‌ها ۲. انصراف از تحصیل دانشجویان فعلی به‌خاطر مشکلات اقتصادی تحمیل‌شده و عدم برخورداری از حمایت‌های مالی لازم.

در مقابل، عواملی که می‌توانند منجر به تقویت نرخ ثبت‌نامی دانشگاه‌ها شوند عبارتند از: ۱. بازگشت دانشجویان بین‌المللی به کشورهایشان در منطقه به‌خاطر عدم استطاعت مالی آنها در پرداخت هزینه‌های تحصیل در خارج از کشور ۲. افزایش بیکاری در دوران پسا کرونایی و تمایل افراد به ادامه تحصیلات دانشگاهی به‌جای بیکار ماندن. کاهش نرخ ثبت‌نامی در دانشگاه‌های خصوصی و روند افزایشی استقبال از دانشگاه‌های دولتی هم قابل پیش‌بینی است؛ چراکه به‌خاطر مشکلات مالی، دانشجویان مجبور به انتقال به دانشگاه‌های دولتی رایگان یا با شهریه‌های پایین باشند.

احتمال کاهش بودجه‌های اعطاشده به دانشگاه‌های عمومی و متضرر شدن دانشگاه‌های خصوصی از پایین آمدن درآمد شهریه‌ای وجود دارد. قبل از شیوع پاندمی هم نظام آموزش عالی کشورهای بسیاری نظیر لبنان، کرانه باختری، و غزه از بحران اقتصادی، کاهش بودجه و مشکلات

دیگری رنج می‌بردند. بنابراین هرگونه کاهش اضافی در بخش تأمین مالی احتمالاً دانشگاه‌ها را از عملکرد مناسب باز خواهد داشت و به‌طور منفی کیفیت محیط آموزشی و یادگیری را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

وقفه پیش‌آمده در اعلام برنامه دانشگاه‌ها برای ترم تحصیلی آینده، بورسیه‌های دولتی کشورهای عربی حوزه خلیج فارس را هم تحت تأثیر قرار داده است. عمان اعلام کرده بورسیه ملی تحصیلات تکمیلی را تا یک سال به تعویق انداخته است و قرار است در این مدت این برنامه تحصیلی را مورد ارزیابی قرار داده و با توجه به شرایط مالی دولت، جایگزین‌هایی برای برنامه‌های کمک تحصیلی مطالعات تکمیلی در نظر گیرد. قطر هم ثبت‌نام برای بورسیه دانشجویی را تا اطلاع ثانوی به تعویق انداخته است. در مصر و امارات متحده عربی همچنان مهلت ثبت تقاضا برای دریافت بورسیه دولتی وجود دارد، اما تاریخ تعیین وضعیت درخواست‌ها و اعلام نتایج هنوز نامشخص است.

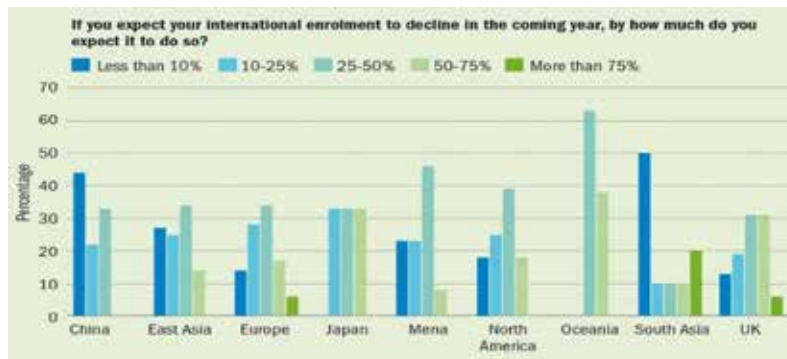

THE WORLD UNIVERSITY RANKINGS 2020

پیمایش موسسه آموزش عالی تایمز

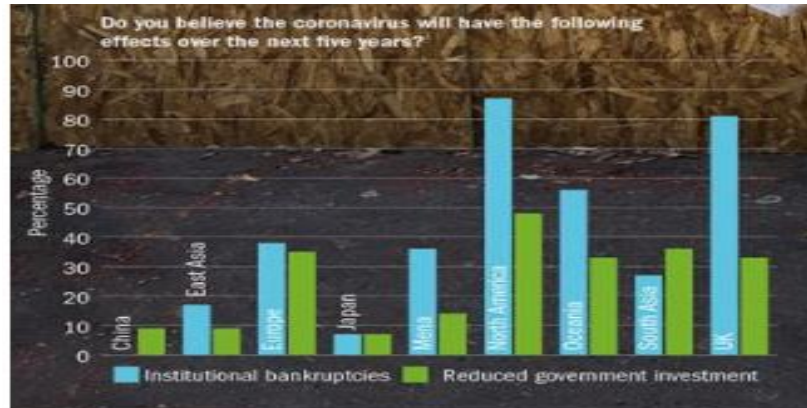

بر اساس نتایج پیمایش اخیر موسسه آموزش عالی تایمز در رابطه با کرونا و ویروس (موسسه آموزش عالی تایمز، ۲۰۲۰)، ۵۰٪ از دانشگاه‌های منطقه MENA تخفیف شهریه‌ای را حداقل در برخی از رشته‌های تحصیلی آنلاین خواهند کرد.

همچنین بیشتر مدیران دانشگاهی این منطقه، کاهش ۲۵-۵۰ درصدی را در میزان ثبت‌نامی دانشجویان بین‌المللی در سال تحصیلی آتی انتظار دارند.

بیش از ۳۰٪ شرکت‌کنندگان این پیمایش هم بیم ورشکستگی نهادها و موسسات آموزش عالی را در سالهای آتی تحصیلی داشتند. بر اساس یافته‌های این پیمایش، ۷۹٪ از مدیران دانشگاهی منطقه MENA اطمینان دارند که در اثر این پاندمی، همکاری‌های بین‌المللی در حوزه‌های علمی و پژوهشی تقویت خواهد شد.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، سه نوع واکنش مختلف در برابر بحران کرونا در منطقه وجود داشته است: ۱. وضع اقدامات احتیاطی و پیشگیرانه گسترده و سخت‌گیرانه از سوی برخی از کشورهای برخوردار از منابع مالی هنگفت (مثل کشورهای حوزه خلیج-فارس، مراکش) ۲. کشورهایی که تلاش کردند تا اهمیت بحران را پس از مد نظر قرار دادن دغدغه و دل‌نگرانی‌هایشان درباره تأثیرات اقتصادی آن تأیید کنند (از جمله ایران، مصر)؛ ۳. کشورهایی که به‌خاطر وضعیت جنگ‌زده و اغتشاشات داخلی فاقد توانایی کافی در پاسخگویی مناسب به این بحران بودند (مانند لیبی، سوریه و یمن).

با رخداد بحران کرونا، مؤسسات آموزش عالی و ادار به ایجاد تغییرات در نظام آموزشی خود شده‌اند؛ یعنی دانشگاه‌ها به‌طور استراتژیک و نظام‌مند

به‌سمت آموزش آنلاین پیش نرفته‌اند و در واقع اکثر آنها به ارائه محتوی آموزشی حضوری در فضای آنلاین اورژانسی روی آورده‌اند. به‌عبارت دیگر، باید به خاطر داشته باشیم در شرایط کنونی، این نوع آموزش، آموزش از راه دور نیست، بلکه آموزش از راه دور اورژانسی است. بنابراین، در نتیجه‌گیری درباره اثرگذاری آموزش آنلاین هنگامیکه در چنین شرایط اضطراری و خاص به‌کار گرفته می‌شود، باید بسیار محتاط باشیم. این نکته را باید در نظر گیریم که برخی از کشورها هیچ تجربه قبلی درباره کاربست آموزش آنلاین نداشته‌اند و با توجه به شرایط غیرمنتظره و اورژانسی کرونایی، مجبور به کاربست آن در نظام آموزشی‌شان شده‌اند. بنابراین این احتمال وجود دارد که از زیرساخت‌های لازم برخوردار نبوده، محتوی آموزش آنلاین به‌نحو مقتضی برای دوره‌های آنلاین طراحی

نشده و استادان و دانشجویان به‌خوبی برای آن آماده نشده باشند. بسیاری از رهبران آموزشی در منطقه خاورمیانه بر سر این موضوع متفق‌القول‌اند که در بیشتر موارد آنچه که در دوران پاندمی شاهد آن بوده‌ایم ضرورتاً یادگیری الکترونیکی نبوده، بلکه در واقع ارائه مطالب آموزشی کلاس‌های درسی سنتی در پلت‌فرم‌های مجازی بوده است؛ چراکه یادگیری آنلاین نیازمند اساس آموزشی متفاوتی است. رشد و توسعه سیستم‌های آموزشی آنلاین حرفه‌ای و تخصصی نیازمند صرف زمان و هزینه قابل‌توجه‌اند؛ بنابراین تداوم و تقویت این پروژه‌ها باید به اهداف رقابتی آتی دانشگاه‌ها تبدیل شوند. دیجیتالیزه کردن مناسب برنامه‌های آموزشی در گرو هم‌اندیشی و همکاری تیمی افراد دانشگاهی، فراهم‌کنندگان خدمات اینترنتی، صنایع تلکام، مهندسان و برنامه‌نویسان

کامپیوتر و کارشناسان آی تی، طراحان آموزشی، تصویرگران، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران آموزشی است تا به لحاظ محتوایی و از نظر دسترسی به تکنولوژی‌های در هم ترکیب‌شده و ابزارهای ارتباطی، تجربه‌های موثر و خوشایندتر آموزش از راه دور را ایجاد کنند و کاستی‌های موجود در یادگیری الکترونیکی همچون نحوه ارزیابی یادگیری دانشجویان، دسترسی برابر به اینترنت، و دیگر موانع اشاره شده را مرتفع سازند.

در این موضوع شکی نیست که نظام آموزش از راه دور اورژانسی با کاستی و مشکلات بسیاری همراه است و آموزش آنلاین نمی‌تواند جایگزین کامل برای کلاس‌های درس حضوری در نظر گرفته شود، اما به‌رغم کاستی‌ها و نقاط ضعف بسیار، بکارگیری دوره‌های آموزشی آنلاین بهترین گزینه ممکن برای دانشگاه‌ها و دیگر موسسات نظام آموزش عالی به‌منظور ادامه‌دادن به اهداف و برنامه‌های آموزشی‌اش در این شرایط بحرانی بی‌سابقه و ناگهانی بوده‌اند.

تلاش کشورهای منطقه برای تداوم آموزش از راه دور در واقع تلاش برای تحقق این هدف بوده که مشکلات تحصیلی فعلی در اثر شیوع همه‌گیری کرونا و ویروس، به سال تحصیلی بعدی تسری نیابند. علاوه بر این، به رسمیت شناختن آموزش آنلاین و دورکاری فضای امیدبخشی در میان نوآوران و اصلاح‌طلبان آموزشی برای تغییر فرهنگ، قوانین و ساختارهای متصلب سنتی آموزش در خاورمیانه ایجاد کرده است.

هنوز مشخص نیست که پس از کشف واکسن این بیماری، آیا نظام آموزش عالی منطقه MENA به شرایط عادی قدیم بازخواهد گشت و به حفظ وضعیت و زنجیره موجود در نابرابری و شکاف‌های عیان شده اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و یا جنسیتی که عاملیت و بهزیستی شهروندان منطقه را تضعیف و تحدید کرده، ادامه خواهد داد؛ یا اینکه این بحران، بر اساس نظریه تخریب خلاق شومپتر، به بازاندیشی و بازسازی بنیادین ساختارها و نهادهای

انحصارطلب و ناکارآمد و به تعبیری ایجاد نرمال جدید منجر خواهد شد، به‌نحوی که در این تحولات، نهاد آموزش عالی نقشی کلیدی و معنادار بر عهده خواهد داشت.

اگرچه بسیاری بر این باورند که دورانی سخت و چالش برانگیز برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی ۲۰۲۰ وجود خواهد داشت، اما دانشگاه‌ها باید استراتژی‌های مشخصی را برای کمک به این دانشجویان در مواجهه با این چالش‌ها بیابند. دانشگاه‌های بین‌المللی بهتر است تا بررسی بورسیه‌های نیاز محور یا شایسته محور و همچنین اجرای یادگیری ترکیبی با دانشگاه‌های منطقه‌ای را بیشتر مورد توجه قرار دهند، و تا حد امکان فرصت‌های تحصیلی و پژوهشی بین‌المللی مانند یادگیری زبان خارجی، یا همکاری‌های آموزشی و پژوهش مجازی با دانشجویان خارجی در کشورهای مبدأ آنها ادامه یابد.

References

- Ahram Online. (2020, March 14). Egypt Closes Schools and Universities for Two Weeks over Coronavirus Concerns. Ahram Online. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/365268/64/1/Egypt/Politics-/Egypt-closes-schools-and-universities-for-two-week.aspx>.
- Al-Fanar Media (2020a, June, 09). Will the Coronavirus Pandemic Help Reform Arab Higher Education? Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/06/2020/will-the-coronavirus-pandemic-help-reform-arab-higher-education/>.
- Al-Fanar Media (2020b, May, 26). Next Steps for New Online Courses: Measure Learning, Prevent Cheating. Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/05/2020/next-steps-for-new-online-courses-measure-learning-prevent-cheating/>.
- Al-Fanar Media (2020c, May, 21). Arab Universities Struggle with Final Exams and Reopening Decisions. Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/05/2020/arab-universities-struggle-with-final-exams-and-reopening-decisions/>.
- Al-Fanar Media (2020e, April 30). The Shift to Online Education in the Arab World Is Intensifying Inequality. Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/04/2020/the-shift-to-online-education-in-the-arab-world-is-intensifying-inequality/>.
- Al-Fanar Media (2020g, July 15). How to Reopen Universities Safely: A 'Toolkit' Offers Guidance. Retrieved from [al-fanarmedia.org/07/2020/how-to-reopen-universities-safely-a-toolkit-offers-guidance/](https://www.al-fanarmedia.org/07/2020/how-to-reopen-universities-safely-a-toolkit-offers-guidance/).
- Al-Fanar Media (2020h, April 8). What I've Learned About Teaching Effectively Online. Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/04/2020/what-ive-learned-about-teaching-effectively-online/>.
- Al-Fanar Media (2020i, July 2). Arab Universities Begin Reopening After Covid19- Closures. Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/07/2020/arab-universities-begin-reopening-after-covid-19-closures/>.
- Al-Fanar Media (2020j, March 12). Palestine's Universities Scramble to Move to Online Learning During Coronavirus Shutdown. Retrieved from <https://www.al-fanarmedia.org/03/2020/palestines-universities-scramble-to-move-to-online-learning-during-coronavirus-shutdown/>.
- Alhurra (2019, February 06). The Internet in the Middle East: Facts and Figures.
- American University in Cairo (2020a). AUC Next Steps on COVID19-: Online Instruction to Begin. <https://www.aucegypt.edu/news/auc-next-steps-COVID-19-online-instruction-begin>.
- American University in Cairo (2020b). Coping in Egypt During the COVID19- Crisis: AUC's Pandemic and Post-Pandemic Research and Innovation Initiative. Retrieved from <https://www.aucegypt.edu/news/coping-egypt-during-covid-19-crisis-aucs-pandemic-and-post-pandemic-research-and-innovation>.
- American University of Bahrain. (2020). Covid19- Preparation & Guidelines for Fall 2020 [Power point Slides]. Retrieved from https://aubh.edu.bh/sites/default/files/07-2020/aubh-fall-2020-covid-19-prep-students-_approved.pdf.
- Asharq, Al-Awsat. (2020, March 15). Egypt, Jordan shut schools, universities as virus-hit cases increase. <https://aawsat.com/english/home/article/2181011/egypt-jordanshut-schools-universities-virus-hit-cases-increase>.
- Bensaid, B., & Brahimi, T. (2020). Coping with covid19-: Higher education in the GCC countries. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/342624704_COPING_WITH_COVID-

19_Higher_Education_in_the_GCC_Countries.

- Bethlehem University Foundation. (2020, April 3). Brother Peter Bray's Coronavirus Update from Bethlehem University] video [YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=V1JpOKCoHiY>.
- Cohen, E. & Davidovitch, N. (2020, July 12). The Development of Online Learning in Israeli Higher Education. Retrieved from <https://doi.org/10.5539/jel.v9n5p15>.
- Crawford, J., Butler-henderson, K., Rudolph, J., Malkawi, B., Glowatz, M., Burton, R., & Lam, S. (2020). COVID20 :19- countries' higher education intra-period digital pedagogy responses. *Journal of Applied Learning & Teaching*, 1(3). <https://doi.org/10.37074/jalt.2020.3.1.7>.
- Danon, Z. & Collins, S. (2020). Women in the Middle East & North Africa: Issues for Congress. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R46423.pdf>.
- Draycott, A. (2020). Coronavirus drives remote learning's acceptance in the middle east and beyond. Retrieved from www.arabnews.pk/node/1645091/middle-east.
- Gelvanovska, Natalija; Rogy, Michel; Rossotto, Carlo Maria. 2014. Broadband Networks in the Middle East and North Africa: Accelerating High-Speed Internet Access. *Directions in Development-Communication and Information Technologies*. Washington, DC: World Bank. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/16680/10986>.
- Global voices (2020, May 11). COVID19-: Switching online is not an option in conflict-stricken countries in the Middle East. Retrieved from <https://globalvoices.org/11/05/2020/covid-19-switching-online-is-not-an-option-in-conflict-stricken-countries-in-the-middle-east/>.
- Hamdan Bin Mohammed Smart University. (2020a). Ministry of Education and Hamdan Bin Mohammed Smart University qualifies more than 42,000 teachers in UAE & the region. <https://www.hbmsu.ac.ae/news/ministry-education-andhamdan-bin-mohammed-smart-university-qualifies-more-42000-teachers-uae>.
- Hamdan Bin Mohammed Smart University. (2020b). Hamden University | Accredited Smart University in U.A.E. <https://www.hbmsu.ac.ae>.
- Henriques, M. (2020 April 13). Why Covid19- is different for men and women? BBC FUTURE.
- ITU (2019), Measuring Digital Development. Facts and Figures 2019, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>.
- Khaberni. (2020). Universities Ready for Online Classes. <https://www.khaberni.com/news>.
- Lewis, H. (2020, March 19). The Coronavirus Is a Disaster for Feminism: Pandemics affect men and women differently. *The Atlantic*. Retrieved from <https://www.theatlantic.com/international/archive/03/2020/feminism-womens-rights-coronavirus-covid608302/19/>.
- Ministry of Higher Education and Scientific Research (2014). Higher education in numbers 2017-2014. <http://portal.mohe.gov.eg/ar-eg/Pages/Higher-education-in-numbers.aspx>.
- Obaid, R. (2020). Saudi students, educators take on virtual education challenge amid coronavirus suspension. Retrieved from <https://www.arabnews.pk/node/1640211/saudi-arabia>.
- OECD (2020, April 17). Women at the core of the fight against COVID19- crisis. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=-127000_127awfnqj80me&title=Women-at-the-core-of-the-fight-against-COVID-19-crisis.
- Oxford Business Group (2020, July 28). Covid19- and higher education: how universities in emerging economies are responding to the crisis. Retrieved from <https://oxfordbusinessgroup.com/news/covid-19-and-higher-education-how-universities-emerging-economies-are-responding-crisis>.

- Oxford Business Group (2020b, April, 6). Bahrain turns to e-learning amid Covid19- pandemic. Retrieved from <https://oxfordbusinessgroup.com/news/bahrain-turns-e-learning-amid-covid-19-pandemic>.
- Reuters. (2020, March 14). Egypt shuts schools, universities for two weeks as virus cases increase. Free Malaysia Today. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-egypt/egypt-shuts-schools-universities-for-two-weeks-as-virus-cases-increase-idUSKBN2110SH>.
- Sabbagh et al., (2012). Understanding the Arab generation. Booz & Company analysis. Retrieved from https://www.investinlebanon.gov.lb/Content/uploads/Understanding_the_Arab_Digital_Generation.pdf.
- Solomon, E. (2020, April 3). Khalifa University's Response to Covid19-. Retrieved April 2020 ,27, from Khalifa University: <https://www.ku.ac.ae/khalifa-universitys-response-to-covid19->.
- Tanveer, M., Bhaumik, A., Hasn, S., & Ul Haq, I. (2020). Covid19- pandemic, outbreak educational sector and students online learning in Saudi Arabia. Journal of Entrepreneurship Education, 3(23).
- The Knowledge and Human Development Authority. (2020). Homepage. <https://www.khda.gov.ae/en/safetyatuniversities>.
- The Open University (2018). ONLINE LEARNING IN TERTIARY EDUCATION IN THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA. Retrieved from <http://www.open.ac.uk/research/sites/www.open.ac.uk/research/files/files/Documents/Online20%learning20%in20%tertiary20%education20%in20%the20%Middle20%East20%and20%North20%Africa20%.pdf>.
- Times Higher Education (2020, June 25). The Leaders Survey: Will Covid19- leave universities in intensive care? Retrieved from <https://www.timeshighereducation.com/features/leaders-survey-will-covid-19-leave-universities-intensive-care>.
- United Arab Emirates University. (2020). Homepage. <https://www.uaeu.ac.ae/en/cetl/videos.shtml>.
- University World News (2020, April 21). Authorities cancel in-person final university exams. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200421152808223>.
- World Economic Forum (2020). Global Gender Gap Report. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report2020-/dataexplorer>.
- World Health Organization. (2020). Coronavirus disease (COVID2019-) situation reports. Situation report – 29) 64 March 2020). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019/situation-reports>.
- Ziguras, C., & Ly, T. (2020). The coronavirus outbreak is the biggest crisis ever to hit international education. Retrieved from theconversation.com/the-coronavirus-outbreak-is-the-biggest-crisis-ever-to-hit-international-education131138-.

